श्रीगणेशायनमः गुरुचरणेहरिचरणेकणाचरणेसूत्रचरणेकृतप्रणतिः तदुदितपदार्थसार्थेलघुपरिभा
षाविशेषमाभाषे १ इहजगतिवस्तुद्वयंभावोऽभावश्च तत्रद्रव्यगुणकर्म्मसामान्यविशेषसमवायाःष
ड्भावाः तेषांसप्तमोऽभावइतिसप्तपदार्थाउपदिष्टाः विषयत्वविषयित्वप्रतियोगित्वानुयोगित्वावच्छेद
कत्वसंबंधत्वाधिकरणत्वाधेयत्वनिरूप्यत्वनिरूपकत्वपर्य्याप्तिकार्य्यत्वकारणत्वप्रतिबध्यत्वप्रतिबंधकत्वा
दयोवक्ष्यमाणालक्षणाविषयतात्वादयस्तत्तद्धर्म्माश्चाश्रयादिस्वरूपानतिरिक्ततयायथायथंसप्तस्वेवांत १

र्भवंतीतिकेचित् अतिरिक्ताएवविषयत्वादयोनसप्तपदार्थांतर्भूताः द्रव्यगुणादीनांद्रव्यत्वगुणत्वादिभिः
पृथिवीत्वरूपत्वादिभिश्चज्ञानेमोक्षोपयोगि नतुविषयतादीनांविषयतात्वादिनाज्ञानमपितथेत्यभिप्रा
येणतुसप्तैवविभज्यदर्शितामहर्षिणेतित्वपरे वर्द्धमानोपाध्यायास्तुसामान्यंद्विविधंजातिरूपमुपाधिरू
पंच तत्रोपाधिरूपंमतिरिक्ततयांगीक्रियमाणसंबंधत्वविषयत्वतत्त्वादिकमतोनकिंचिदस्त्यतिरिक्तमिति
विस्तीर्णतत्वबोधादौसिद्धांतयामासुः तत्रज्ञानेच्छाकृतिद्वेषसंस्कारान्यतमनिरूपिताविषयतानिरूपक

निरूपकतावच्छेदकावच्छेदकसंसर्गतादृशसंसर्गतावच्छेदकादिभेदेनभिद्यते नचैवंदर्शितसामान्यांतर्भा
२ वप्रसोऽनुरूपपादोऽननुगमविरहिणस्तत्वायोगादितिवाच्यम् सखंडाखंडभेदेनद्विविधं द्वितीयंसामान्य
मित्यभिधानैर्वर्द्धमानोपाध्यायैरेवसमाहितत्वात् सखंडानामपिविषयतात्वादिभिरनुगतरूपैरनुग
मकत्वमव्याहतमितितदभिप्रायात् ज्ञानादिनेवविषयितादिनानिरूपिताभवतिविषयतातथाविषय
तयापिनिरूपिताविषयिता नचज्ञानादिनिष्ठंयद्विषयतानिरूपकत्वंतदेवास्तुविषयिताकिमतिरिक्त २

तत्कल्पनेनेति वाच्यं विषयितातिरिच्यतां विषयताानतिरूपकतात्मिकैवास्तामिति वैपरीत्यस्यापि
सुवचतया विनिगमनाविरहेणोभयोरतिरिक्ततासिद्धेरिति दीधितिकारादिसिद्धान्तात् एवं प्रतियोगित्वानु
योगित्वकार्यत्वकारणत्वादावप्युन्नेयम् विशेष्यताप्रकारताऽवच्छेदकतासंसर्गताविशेषणताविधेय
तोद्देश्यतोपादानतोत्कटतानुत्कटता चेति दशविधा विषयता तत्र घट इत्याद्याकारकज्ञाननिरूपिता विष
यता घटादौ विशेष्यतारूपा घटत्वादौ प्रकारतात्मिका समवायादौ संसर्गतास्वरूपा विशेष्यताप्रकारतासंस

गितासुतिसृषुविषयतात्वमुक्तरूपाविधविषयतासाधारणोधर्म्मः विशेष्यतात्वप्रकारतात्वसंसर्गतात्वाद्
३ यत्कप्रत्येकंविशेष्यतादिषुवर्त्तमानाविषयतात्वव्याप्याधर्म्माः तेषांस्वरूपंत्वाश्रयात्मकमतिरिक्तंवेति
मतभेदेनपूर्वाभिहितमेवस्मर्त्तव्यं तत्रघटनिष्ठविशेष्यतयानिरूपिताभवतिघटत्वप्रकारताघटनिष्ठवि
शेष्यतापिघटत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपिता एवंतयोःपरस्परनिरूपकत्वमपिपरस्परस्यबोध्यम् संसर्ग
तानुप्रकारताविशेष्यताभ्यामुभाभ्यामेवनिरूपितानिरूपिकाचतयोरुभयोःसंसर्गतयैवप्रकारताविशे ३

ष्यतयोर्निरूप्यनिरूपकभावोनतुतयोः परस्परमपिनिरूप्यनिरूपकभावोमंतव्यस्तत्साधकेमानस्यदुर्व-
लत्वादितितुसूक्ष्ममीक्षांचक्रिरेऽतिनवीनाः एवमवच्छेदकतापिप्रकारेघटत्वादौघटादिनिष्ठविशेष्यतया
निरूपिता साचप्रकारतातोनातिरिक्तेतिकेचित् । तन्मतेऽप्यवच्छेदकतात्वंप्रकारतात्वंचोभयंनियमतःप्रका
रताधर्म्मः प्रकारस्यावच्छेदकत्वेपितन्निष्ठावच्छेदकताप्रकारतातोभिन्नैवेत्यपरे एवमयंघटइत्याद्याका
रकज्ञानीयादृदंत्वादिनिष्ठाधर्म्मितावच्छेदकतापि तन्निष्ठप्रकारतातोभिन्ना भिन्नावेतिवेतियथामतम

तुसंधेयं । धर्म्मिता विशेष्यते न्यनर्थान्तरं धर्मितावच्छेदकेदंत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपिताविशेष्यताऽपिघ
४ टत्वादिनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतातो ऽतिरिक्तानतिरिक्तावेतियथामतमालोचनीयम् मुख्यविशे
ष्यतापि विशेष्यताविशेषः प्रकारतानात्मकविशेष्यता हि साऽपरदर्शितस्थानीया घटादिनिष्ठविशेष्यता
तादृशी तत्र घटादेरन्यत्राप्रकारत्वात् यद्धि प्रकारतया किंचिदंशे भासमानं विशेष्यतयान्यत्र भासते तन्निष्ठे
व विशेष्यता प्रकारतात्मिका यथा घटवद्भूतलमिति ज्ञाने भूतलांशे प्रकारतया भासमानो घटो घटत्वांशे वि ४

शेष्यतयाभासतेइतितज्ज्ञाननिरूपिताघटनिष्ठाविशेष्यताप्रकारतात्मिकातादृशाप्रकारताविशेष्यतयोर्भे
देमानाभावादितिकेचित् परेतुस्वतराभासमाननिष्ठप्रकारताविशेष्यतयोरभेदाभ्युपगमेनयुक्तस्तथा।
सतिरक्तदंडवत् पुरुषवान्देशइतिज्ञानस्यपुरुषाभाववान्दंडइत्याकारकनिश्चयप्रतिबध्यत्वापत्तेः॥
तथाहिदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितपुरुषत्वावच्छिन्नसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वाव
च्छिन्नंप्रतिदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितायापुरुषत्वावच्छिन्नसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव

त्वावच्छिन्नाभावीयविशेषणतासंसर्गावच्छिन्नाप्रकारतातन्निरूपकनिश्चयःप्रतिबंधकः तत्रदंडत्वावच्छिन्नवि
५ शेष्यतानिरूपितपुरुषत्वावच्छिन्नसंयोगसंसर्गावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वंप्रतिबध्यतावच्छेदकंतत्त्वरक्त
दंडवत्पुरुषवान्देशइतिज्ञानेप्यस्तेन रक्तत्वप्रकारतानिरूपितादंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताहिपुरुषांशेप्रकार
तासाचदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यता तन्निरूपिताचपुरुषत्वावच्छिन्नविशेष्यतादेशांशेप्रकारतैवेति तन्निरूप
कत्वात्तादृशज्ञानस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकाक्रांतत्वावश्यंभवतिप्रतिबध्यमित्यतोंतराभासमाननिश्चयोःप्र ५

कारताविशेष्यतयोर्भेदोऽवश्यमंगीकार्य्यस्तयोश्चान्योन्यमवछेद्यावछेदकभावः प्रतिवध्यप्रतिवंधकभा
वाद्यवछेदकनिर्वचनानुरोधेनांगीकार्य्यः एवं च दर्शितस्थले प्रतिवध्यतावछेदकं दंडत्वावछिन्नविशेष्य
तानिरूपितपुरुषत्वावछिन्नप्रकारताघटितं रक्तदंडवान् पुरुषवान् देश इति ज्ञानं व्यावृत्तमेव तत्रत्याया
दंडत्वावछिन्नविशेष्यतातन्निरूपितत्वस्य रक्तत्वप्रकारतानिष्ठस्य पुरुषत्वावछिन्नायां प्रकारतायामसत्वा
दितिनातिप्रसंग इत्याकुः इदमत्रालोचनीयं अंतराभासमाननिष्ठप्रकारताविशेष्यतयोरभेदेपि विशेष्यता

त्वप्रकारतात्वादीनां निरूप्यनिरूपकभावावच्छेदकत्वमंगीकृत्य प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावावच्छेदकादिकमन
तिप्रसंजकं सुवचं दंडत्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकपुरुषत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञान
त्वस्य रक्तदंडवान् पुरुषवान् देश इति ज्ञाने ऽ तत्वात् रक्तत्वांशे विशेष्यतायाम् अपि दंडत्वावच्छिन्नविषयता
याः पुरुषांशे प्रकारतात्वस्यैव तन्निष्ठपुरुषविषयतानिरूपकतावच्छेदकत्वात् एवं विनिगमनाविरहात्
सिद्धं पुरुषत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकदंडत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालिताज्ञानत्वात्मकमप ६

एमपिप्रतिवध्यतावच्छेदकंनाहशत्तानन्तोव्यावृत्तमेवपुरुषत्वावछिन्नविषयतायादेशांशेप्रकारतात्वेपिदं
डांशेविशेष्यतात्वेनविशेष्यतात्वेचतन्निष्टदंडविषयतानिरूपकतावच्छेदकत्वात् एवमतिप्रसंगोद्धारेसंभ
वत्यपिप्रतिवध्यप्रतिवंधकभावाद्यवच्छेदकशरीरेषुनिरूपकतावच्छेदकप्रवेशवशतोगौरवमतिरिच्यतेइति
चेद्व्रमतेपिभिन्नव्यक्तिकल्पनादवच्छेद्यावच्छेदकभावकल्पनात्तस्यचप्रतिवध्यप्रतिवंधकभावाद्यवच्छेद
क कघटतयानिवेशान्नततोगौरवंगौरवंतुभेदमतएवाभेदांशेनावच्छेद्यावच्छेदकभावांशस्यावच्छेदकघटकता।

साम्येऽपिभिन्नव्यक्तिकल्पनाधिक्यस्यापरिहार्य्यत्वादिति तस्मादभेदमतमेवलाघवादुपादेयमितिसुधी
ष्य भिरवधेयम् प्रकारतानवच्छिन्नाविशे ँ तामुख्यविशेष्यतेतिनुभेदमतेनिरुक्तिःप्रत्येतव्या उद्देश्यतापि
विशेष्यताविशेषोऽनुमितिशाब्दबोधापत्त्यादिनिरूपितापक्षादिवृत्तिर्विषयताक्वचित्प्रकारतास्तुद्देश्यतारू
पाभवतीतिवक्ष्यते विधेयताप्रकारताविशेषरूपापर्वतोवह्निमानित्याद्याकारकानुमितिनिरूपितावाक्या
दौघटवद्भूतलमित्यादिशाब्दबोधादिनिरूपिताचघटादौपर्वतोयदिनिर्वह्निःस्यान्निर्धूमस्यादित्याद्यापत्ति ७

निरूपिताच धूमाभावादौ तत्रापाद्यताख्यः प्रकारताभेदोऽपर इत्यपरे विशेष्यतापि भवति विधेयता पृथि-
व्यामितरभेदो ह्रदे वन्ह्यभाव इत्याद्याकारकव्यतिरेकव्याप्तिज्ञानजन्यानुमितिनिरूपिता इतरभेदवन्ह्यभा
वादिनिष्ठा अन्वयव्याप्तिविषयकादपि व्याप्यविशेष्यकपक्षप्रकारकाद्वन्हिव्याप्यो धूमः पर्वत इत्याद्याका
रकात् परामर्शादुत्पद्यमानायाश्चानुमितेः पर्वते वन्हिरित्याद्याकारिकाया वन्ह्यादिनिष्ठा विशेष्यतारूपावि
धेयतेति केचित् विशेष्यतात्मकविधेयतया निरूपिता प्रकारतैव भवत्युद्देश्यतानुमित्यादिनिरूपिता पृथि

वीह्यादिपर्यंतादिष्वविधेया इच्छाप्रयत्नादिनिरूपिताफलविषयतोद्देश्यतापिप्रकारताभेदोविशेष्यताभेदश्चप्र
८ वस्थयाविधेयः स्वर्गाययागोभवत्वित्याद्याकारकेच्छादिनिरूपितास्वर्गादौप्रकारतारूपायागात्स्वर्गोभवत्वित्या
द्याकारकेच्छादिनिरूपिताविशेष्यतारूपा विधेयतापियागादौप्रथमोपदर्शितेच्छादिनिरूपिताविशेष्यतारूपा
उपदर्शितद्वितीयेच्छादिनिरूपिताप्रकारतारूपाविधेयतैवप्रवृत्तिनिरूपितासाध्यतेतिगीयते उपादानतापि
यागकरणीभूतहविरादिनिष्ठाप्रवृत्तिनिरूपिताप्रकारताविशेषएवसंसर्गतायद्यप्यवच्छेदकतारूपातथापिध ८

र्मनि ष्ठा वच्छेदकतातो विजातीयातत्रसांसर्गिकावच्छेदकतात्वं विलक्षणो धर्म्मो येनात्यमुच्यते ननत्प्रका
रतात्वसमानाधिकरणमपिधर्म्मविधयातु यावच्छेदकतानद्वृत्ति विलक्षणमवच्छेदकतात्वं प्रकारतात्वव्याप्य
मितितत्क्षप्रायम् प्रतियोगितादिनिरूपितावच्छेदकतागतं त्ववच्छेदकतात्वमन्यविधमित्यग्रे स्फुटीभविष्यति।
विशेषणतानुप्रकारसंसर्गविशेषणसाधारणी विशेषणतात्वं प्रकारतासंसर्गविशेषणविषयतयोः साधारणो
धर्म्मः संसर्गविशेषणेच विशेषणताधर्म्मितावच्छेदकीयप्रकारताधर्म्मितावच्छेदकतातोऽतिरिक्तामंगीकुर्वाण

नांसंसर्गतावच्छेदकतातोऽतिरिक्ताइतरेषांत्वनतिरिक्तैवेतिध्येयं अस्त्यन्यविधापिविशेषणतायत्पारतंत्र्ये
९ णभानमुच्यते तत्रभानेविषयता तत्त्वद्विविधं विशेष्यपारतंत्र्येण ॥ भासमानस्यविशेष्यपारतंत्र्येण विधेये
सुखेप्रयोज्यतासंसर्गेणभानात् धनप्रयोज्यंसुखमिति बुबोधयिषितार्थलाभः इयमेवोच्यते विशिष्टा
नुयोगिकवैशिष्ट्यबुद्धिः [redacted] ॥ भानंविशेषणपारतंत्र्येणभानंच आद्यंधनवान्सुखीत्यादिविशिष्टबुद्धि
निरूपितं तत्रहिधनस्यसुखविशेष्यांशेस्वामित्वसंबंधेनस्वातंत्र्येण ॥ द्वितीयंतुगुणकर्मान्यत्वविशिष्टस ९

धेयताप्रकारताभेदः पर्वतोवन्हिमानित्याद्यनुमितिनिरूपितोवन्ह्यादिनिष्ठः पचतिचैत्रइत्यादिवाक्याधीनशा
१० ब्दबोधादिनिरूपितःपाककृत्यादिनिष्ठश्च विशेष्यताभेदोपिविधेयतापृथिव्यामितरभेदइत्याद्यनुमित्यादि
निरूपितादितरभेदादिनिष्ठा विधेयतात्वंतादृशोभविधविधेयतानुगताखंडधर्मांतरंविषयतात्वस्याप्यंता
विशेष्यतात्वस्यताप्रकारतात्वस्य एतेनप्रसिद्धंविशेष्यमुद्दिश्याप्रसिद्धंबोधनीयंतयोपात्तंविधेयमिति
नादरणीयंविशेष्यतयाभासमानस्यापिविधेयत्वात् यागादिगतासा[redacted]ताख्यप्रवृत्तिविषयतापिविधेयता १०

य ध्य

तावद्द्रव्यमित्यादौ तत्र हि गुणकर्मान्यत्ववैशिष्ट्यं विशेषणीभूतायां सत्तायां विशेषणतया भासमानं मुख्य
विशेष्यविशेषणीभूतस्वविशेष्यसत्तापारतन्त्र्येण निरूपकतयावच्छेदकतया वा संसर्गेण मुख्यविशेष्येऽपि भा
सते गुणकर्मान्यत्वं वा विशेषणतया विशेषणविशेषणपारतन्त्र्येण तदीयविषयता निरूपितविषयतयाव
च्छिन्नमभिन्नं वा विषयत्वं तत्पारतन्त्र्येण भानं तादृशभानं चोपलक्षणविधया तद्विशेषणमवगाहमानतो
बोधात् विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबोधस्य वैलक्षण्योपपत्तयेंऽगीक्रियतइत्यन्यत्र विस्तरोऽवधारणीयः वि

तर्गतैव एवमापत्तिनिरूपितापाद्यतापि विधेयतांतर्गता यथा धूमो यदि वह्निव्यभिचारी स्याद्वह्निजन्यो न स्या
दित्याद्याकारकापत्तिनिरूपिता वह्निजन्यत्वाभावादिनिष्ठा विषयता एवमुद्देश्यतापि काचित्प्रकारतारूपा पृ
थिव्यामितरभेदइत्याद्यनुमित्यादिनिरूपिता पृथिव्यादिनिष्ठा काचित्तु विशेष्यतारूपा पर्वतो वह्निमानित्याद्य
नुमितिशाब्दबोधादिनिरूपिता पर्वतादिनिष्ठा तत्रोद्देश्यतात्वमपि पूर्ववद्विषयतात्वस्य व्याप्यं न प्रकारतात्वस्य
नापि विशेष्यतात्वस्य एतेन विशेष्यमेव विधेयविशेषणापेक्षया ऽनुवाद्यमुद्देश्यं वो चोच्यते इत्यादि क्रमपास्तम्

विधेयांशे विशेष्यस्यैव प्रकारस्याप्युद्देश्यत्वात् अन्याप्युद्देश्यता यागभोजनादिफलीभूतस्वर्गतृप्त्यादिनिष्ठा या
११ गभोजनादिविधेयकप्रवृत्तीच्छादिनिरूपिता पित्रादेः श्राद्धाद्युद्देश्यताव्यवहारस्तु श्राद्धेन पितृतृप्तिर्भवत्वित्याद्या
कारकश्राद्धादिविषयकेच्छादिनिरूपितफलनिष्ठोद्देश्यतावच्छेदकताख्यविषयताविषयकोगौणः अनयैव री
त्या लक्ष्योद्देश्यकशरक्षेपादिगुरुब्राह्मणोद्देश्यकगंगास्नानादिविप्रोद्देश्यकगोदानादिव्यवहारा अप्युपपादनीयाः
उपादानत्वात्तु घटादिविधेयकप्रवृत्तिनिरूपिताघटादिसमवायिकारणतानिष्ठा यागादिविधेयकप्रवृत्तिनिरूपि ११

ताहविराद्यूपस्थाननिष्ठाच उत्कटतानुउत्कटेच्छात्मकराग निरूपिताभोजनादिजन्यसुखादिगतोद्देश्यतारूपा
तन्निरूपितैवभोजनादिक्रियागताविधेयतारूपाच एवंसंभावनानिरूपिताप्रकारताभेदात्मककोटितापि
क्वचिदुत्कटता तथाहि संभावयाम्यद्यभविष्यतिवृष्टिरित्याद्यनुव्यवसायविषयीभूतासंभावनाएतद्दिवसा
वच्छेद्यभविष्यत्वतदभावकोटिकसंशयरूपा अद्यवृष्टिर्भविष्यतिनवेत्याकारिका उत्कटैककोटिकोहिसंश
यः संभावनेतिपरिभाष्यते तदीयकोटितागतमुत्कटत्वंचतत्कोटिसहचरितभूयोधर्म्मदर्शनादिघटित ।

सामग्रीप्रयोज्यं कोट्यंतरभानेचततत्स हचरितान्यधर्मदर्शनादितद्वृत्तिविशेषान्ततदीयविषयताभवत्युत्कट
१२ ता मेघादिसामग्रीसमवधानेपिक्वचिद्दृष्ट्याद्यनुत्पाददर्शनात्मकंव्यभिचारदर्शनमप्येतत्सामग्रीघटकं एव
मनुत्कटितासदृशीतिविधसंभावनानिरूपितोत्कटेतरकोटिगताकोटितारव्यप्रकारतारागेनरेछानिरूपिताफलो
पायगतोद्देश्यताविधेयतादिरूपाचअनुत्कटोभयकोटिकसंशयनिरूपिताचोभयोरेवकोट्योः॥इतिविषयता
विशेषाः॥ ॥अथविषयिता॥तानेछादिनिष्ठाविषयिताविषयनिरूप्याविषयतायास्तुनिरूप्यानिरूपिका १२

च विषयत्वविषयित्वयोः परस्परं निरूप्यनिरूपकभावात् नचत्तानादिरागतं यद्विषयत्तानिरूपकत्वं तदेवास्तु विष
यित्वं किमतिरिक्तत्वकल्पनेनेति वाच्यं विषयित्वमतिरिच्य तेन तन्निरूपकत्वं विषयत्वमित्यस्यापि सुवचत्वेन
विनिगमनाविरहादुभयोः परस्परनिरूप्यनिरूपकभावातिरिक्तयोः सिद्धेः विशेष्यिता प्रकारिता विधेयिताद
यो विषयिताभेदा निरूपकीभूतविषयताभेदवदेवोहनीयाः तत्राप्युद्देश्यता विधेयितादयो विशेष्यिता प्रका
रि[redacted]तात्पर्यतावोध्याः ॥ इति विषयिता ॥ प्रतियोगित्वमाश्रयस्यावच्छेदक

स्पवास्वरूपमतिरिक्तंवेतियथामतंपूर्वाभिहितमवगंतव्यं नत्त्वभावनिरूपितमभावनिरूपितंचसंयोगसमवाया
१३ दिसंबंधनिरूपितंघटादिरूपादिनिष्ठमाद्यं चतुर्विधाभावनिरूपितंघटादिगतंद्वितीयंतत्रान्योन्याभावप्रतियोगित्वं
तादात्म्येनसंबंधेनावछिद्यते प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावान्यथानुपपत्तिश्चेहमानं तथाहि तादात्म्यसंबंधावछि
न्नघटत्वावछिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वावछिन्नंप्रतिघटत्वावछिन्नतादात्म्यसंबंधावछिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वा
वछिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वेनप्रतिबंधकता साचप्रतियोगितायांतादात्म्यसंबंधावछिन्नत्वमंतरेणनहृटि १३

त्तावच्छेदकानुपपत्त्यानोपपद्यतेइतिप्रांचः नवीनास्तुतादात्म्यसंवंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वंनान्योन्याभावत्वंकिं
त्वनुयोगिताविशेषरूपंतत् तथाचदर्शितप्रतिवंधकतायाघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपितानुयोगिताविशेषा
वच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वमवच्छेदकं तच्चतत्तादात्म्यसंवंधावच्छिन्नत्वघटितमितितद्दर्शितमानावतारः अ
तस्तादात्म्यसंवंधोनप्रतियोगितावच्छेदकोऽन्योन्याभावप्रतियोगिताचसंवंधानवच्छिन्नैवइत्थंचवृत्त्यनियामकसं
वंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वनियमेनतादात्म्यातिरिक्तत्वानिवेशप्रयुक्तलाघवमप्यनुकूलं नचैवंघटत्वा

वछिन्ननिरूपितत्वेनानुयोगिताविशेषस्यदर्शितप्रतिवंधकतावछेदकघटकतयैवनिर्वाहितद्घटकत्वादन्योन्याभाव
१४ प्रतियोगित्वमपिस्वधर्म्मपर्याप्तमन्वारोहतीतिवाच्यं संवंधत्वावछेदेनप्रतियोगित्वानुयोगित्वनिरूपकत्वमतिनि
यमेनभेदस्यापिसंवंधत्वेनसप्रतियोगिकत्वसिद्ध्यानत्प्रतियोगित्वस्यसिद्धेरावश्यकत्वात् अतएवभासमानवै
शिष्ट्यप्रतियोगित्वंप्रकारतेतिनासंभावितंतादात्म्यंचतद्दृत्युभयावृत्तिधर्मस्वरूपमितिप्राहुः संसर्गाभावप्रतियो १५
गितास्वप्यत्यंताभावप्रतियोगिताभवतिसंसर्गावछिन्नानतत् संसर्गावछिन्नतत्तद्धर्मावछिन्नप्रकारताघटितध

र्मावछिन्नंप्रतितत्तत्संसर्गावछिन्नतत्तद्धर्म्मावछिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वेनप्रतिबंधकतायानिर्व
चनानुरोधेनतत्सिद्धेः यदिहिप्रतियोगितायांसंबंधविशेषावछिन्नत्वेनाघटितंतत्रप्रतिबंधकतावछेदकंस्यात्
तदैकसंबंधेनतद्धर्म्मावछिन्नस्याभावनिर्णयेप्यन्यसंबंधेनतद्धर्म्मावछिन्नप्रकारकज्ञानमव्याहतमितिसार्वजनी
नानुभवसिद्धसिद्धांतउन्मूलितःस्यात् स्याच्चतादृशप्रतिबंधकाभावस्यनिरुक्तप्रतिबध्यतावछेदकधर्मावछिन्नंप्र
तिकारणतायांव्यतिरेकव्यभिचारपराहता तस्मात्तीवप्रामाणिकमत्यंताभावप्रतियोगित्वस्यसंयोगसमवायादिसंस

गिविशेषावछिन्नत्वमवश्यमंतव्यं ध्वंसप्रागभावयोप्रतियोगित्वेतुनसंसर्गावछिन्नेमानाभावादितिराद्धांतः केचित्प्राची
१५ नाःअभावप्रतियोगितासुसंसर्गावछिन्नत्वनियममभ्युपगंतव्योध्वंसप्रतियोगितायाःपूर्वकालीनत्वंप्रागभावप्रति
योगितायाश्चोत्तरकालीनत्वंसंसर्गविधयावछेदकमितिमन्यंते ॥इतिप्रतियोगित्वम्॥ ॥अनुयोगित्वंप्रतियो स
गिकपदार्थनिरूपितंद्विविधं भावनिरूपितमभावनिरूपितंच तत्राद्यंसंयोगसमवायादिसंबंधनिरूपितंतत्तत्संबंधा
वछिन्नाधिकरणताश्रयनिष्ठं यत्रयेनसंबंधेनयत्प्रकारकंज्ञानंप्रामाणिकंतत्तत्प्रतियोगिकतत्संबंधानुयोगीति १५

नियमात् भूतलादौ घटादिप्रतियोगिकसंयोगानुयोगिता कपालादौ च घटादिप्रतियोगिकसमवायाद्यनुयोगिता
न तु तत्तत्संबंधाश्रयत्वाविशेषेऽपि प्रतियोग्यनुयोगिभाववैपरीत्यं घटादिविशेष्यकभूतलकपालादिप्रकारकसं
योगसमवायादिसंसर्गकप्रतीतेः प्रामाण्यविरहात् येन चैकेनैव संयोगेन तयोः समुद्गकरत्नद्वयाद्यात्मकयोः परा
वर्त्तनादिना परस्परं विशिष्टधीः प्रामाणिकी न तु संयोगस्यैकस्यापि प्रतियोग्यनुयोगिभावावुभावप्युभयत्रावश्य
मुपगंतव्यावेवं वाच्यत्वप्रमेयत्वादीनां स्वरूपसंबंधादावप्युभयप्रतियोगिकत्वोभयानुयोगिकत्वे प्रतिसंधेये यद्यपि

घटत्वतद्भावादीनां प्रतियोगित्वानुयोगित्वादिसंबंधनिरूपितौ परस्परप्रतियोग्यनुयोगिभावाव भावाभावस्य प्रति
१६ योगिस्वरूपतामते ऽव्याहतौ सविषयकविषयकाणां सविषयकाणामपि तथा श्रमतः सर्वविषयकज्ञानविषय
कज्ञानस्य सर्वविषयकज्ञानेन परस्परविषयविषयीभावात्स्य परस्परव्याहत्या परस्परविषयत्वविषयित्वसंबं
धनिरूपितप्रतियोगित्वानुयोगित्वानपायात् तथापि तत्तावत्तैकसंबंधनिरूपितप्रतियोग्यनुयोगिभावावेक
त्रसुलभौ तथाहि घटाभावे प्रतियोगितारूपोऽनुयोगितारूपश्च यो घटस्य संबंधस्तदीयं प्रतियोगित्वमेव घ १६

टेनानुयोगित्वमनुयोगित्वमेव घटाभावेन प्रतियोगित्वं यथा घटे घटाभावस्यानुयोगितारूपं प्रतियोगितारूप
श्च संबंधस्तदीयमनुयोगित्वमेव घटेन प्रतियोगित्वं प्रतियोगित्वमेव घटाभावेनानुयोगित्वमेवं स्वविषयीभू
तस्वविषयकज्ञानाशे ज्ञानादेर्यो विषयतारूपो विषयितारूपो वा संबंधस्तस्य प्रतियोगिज्ञानादिकं नानुयोग्यनु
योगिज्ञानादिकं न प्रतियोगि अभावस्याधिकरणेऽनुयोगितापि संसर्गनिरूपितैवाभावस्यापि स्वाधिक
रणे प्रतियोगिसंसर्गतयाभानस्याप्रामाणिकत्वात् अभावनिष्ठाप्रतियोगिनिरूपितानुयोगिताप्येवं अभा

वेप्रयोगिनोभावेप्रतियोगित्वस्यानुयोगित्वस्यवासंसर्गविधयाभानात् तत्रप्रतियोगिघटादिनिरूपितत्वंतत्
प्रतियोगिकत्वमेवनतुतदीयप्रतियोगितादाविवसंसर्गविधयाप्रतियोग्यनुयोगिभाववनिरूपत्वंविलक्षणं
प्रतियोगिनिघटादौसंभवतिकस्यचित्संसर्गतयाऽभानेनतस्यनिष्प्रतियोग्यनुयोगिकत्वात् भावाभावसा
धारणाभावत्वपक्षेतुसर्वमेवसप्रतियोग्यनुयोगिकमितिध्येयम् परंपरासंबंधस्यतुप्रथमविशेषणनिरू
पितंप्रतियोगित्वं मुख्यविशेष्यनिरूपितत्वनुयोगित्वं नत्वेकनिरूपितमुभयमितिविशेषः तथाहि घटरू १७

पस्यसमवायिसंयोगात्मकोभूतलादौघटसंयोगिनिपरंपरासंबंधः तद्घटसमवायनिरूपितंप्रतियोगित्वं
रूपेसंयोगनिरूपितमनुयोगित्वंभूतलेरूपेसंयोगप्रतियोगित्वस्यासंभवदुक्तिकत्वेपिभूतलेसमवायनि
रूपितस्यानुयोगित्वस्यसंभवात्तत्राप्युभयमेकनिरूपितमेवनिर्वक्तुंशक्यमितित्तुनशक्यनेवक्तुंमत्रप्रतियो
गित्वस्यभूतलेउपगंतुमशक्यत्वात् विशेष्यतयैवतस्यभानात् समवायनानात्वनयेघटरूपप्रतियोगिक
समवायस्यभूतलानुयोगिकतायाअत्यंतमसंभावितत्वाच्च किंचजातौनिरवयवाख्यस्यसंयुक्तसमवाय-

संबंधेघटकनिरूपितमप्युभयमेकत्रासिद्धमेव नभवतिहिसामान्यंसंयोगस्यप्रतियोग्यनुयोगिवासमवायस्य
१८ चनिरवयवद्रव्यंप्रतियोगीति।।रीतिरियमित्यास्वपिपरंपरास्वनुसंधेयः॥ इत्यनुयोगित्वम्॥ ॥अवच्छे
दकत्वंद्विविधमव्याप्यवृत्तितानियामकंतदितरच्च तत्रायंद्विविधमव्याप्यवृत्तितायादैशिक्याःकालिक्याश्च
भेदात् द्वितीयमपिद्विविधं विषयतारूपंतदितरच्च तत्रविषयतारूपंप्रकारतांतर्गततयाप्रागेववर्णितंशिष्ट
मिदानींवर्णनीयं अग्रेवृक्षःकपिसंयोगीनमूलेइत्याद्याकारकप्रतीत्याग्रमूलादिषुकपिसंयोगतदभावादि १८

नामवच्छेदकत्वमवगाह्यतेतत्रेदंदैशिकाव्याप्यवृत्तितानियामकावच्छेदकत्वंतद्दैशिकंदेशनिष्ठत्वाव्याप्यवृ
त्तितापिदैशिकीदेशकृतत्वात् इहेदानींगृहेघटोनजलेइत्यादिप्रतीत्यापेतत्क्षणेएतद्गृहावच्छेदेनघटो
जलावच्छेदेनचघटाभावः प्रकारतयाविषयीक्रियतेसोऽयमभावः कालिकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोदै
शिकविशेषणतयैतत्क्षणेसंबध्यमानोदेशेनजलादिनावच्छिद्यतइतिदेशकृतत्वाद्दैशिकीयंकालनिरूप्य
ताप्यवृत्तितानदवच्छेदकत्वंतुसुतरामेवदैशिकम् नचोपदर्शितप्रतीत्याएतत्क्षणावच्छेदेनैतद्गृहेघटोज

लेचतदभावोविषयीक्रियतां तथाचनैतावतादैशिकाव्याप्यवृत्तितासिद्धिर्वातत्तापीतिवाच्यं विनिगमनावि
१९ रहेणोपदर्शितप्रतीत्याजलादिदेशावच्छेदेनकालेपिघटतदभावावगाहनस्यापन्होतुमशक्यत्वात् यत्रज
लादौकापिनघटस्तद्विषयकतादृशप्रतीतेरिहतानीगृहेघटोनतुजलेइत्याद्याकारिकायाश्चततोनगुणेइत्या
द्याकारिकायाश्चतज्जलगुणादिदेशेनतुकालाद्यवच्छेदेनघटाद्यभावावगाहितयादुरुपपादत्वात् नादेश
जलगुणादिषुघटाद्यभावस्यव्याप्यवृत्तेरवच्छेदकस्याप्रसिद्धत्वात् तत्रैवविनिगमनाविरहात्जलावच्छेदेनदे १९

प्रोदृर्शितरीत्याभावसिद्धेर्दैशिकनिरूपितकालिकाव्याप्यवृत्तितानियामकावच्छेदकताकालेप्रत्येतव्यासाधि
कालनिष्ठत्वात् कालिकीअव्याप्यवृत्तितापिसाकालिकीकालकृतत्वात् एतदुभयविधयोरवच्छेदकताभ
वतिप्रतीतिप्रमापिता तथाहि पूर्वस्यांमूलेवृक्षोनकपिसंयोगीत्यादिप्रतीत्या पूर्वदिगवच्छेद्यमूलावच्छेदेन
वृक्षोकपिसंयोगाभावोविषयीक्रियते तत्रमूलमवच्छेदकंतन्निष्ठावच्छेदकतायाःपूर्वदिगवच्छेदिका तत्र
व्याप्यवृत्तिनियामिकाअवच्छेदकतावच्छेदकतामूलनिष्ठाअवच्छेदकतायामूलावच्छिन्नवृक्षनिष्ठायाश्चकपि

संयोगाभावाधिकरणतायानियामकत्वात् अव्याप्यवृत्तिनियामकावच्छेदकतानिरूपितमवच्छेदकत्वं तु मूलत्वादि
२० साधारणं तत्रप्रकृते अथोपदर्शितप्रतीत्या पूर्वदिगवच्छेदेनमूलावच्छेदेनचैकाकपिसंयोगाभावाधारतावृक्षेवि
षयीक्रियतां साक्षादवच्छेदकतयैवसामंजस्ये कृतमवच्छेदकतावच्छेदकत्वांगीकारेण नचविनिगमनाविरहाव
च्छेदकतावच्छेदकत्वमपिसेत्स्यतीतिदुरपह्नवंतदितिवाच्यम् अवच्छेदकतावच्छेदकत्वांगीकारेतन्निरूपितावच्छेद्य
तावच्छेदकस्यप्रकृतावच्छेद्यनिरूपितावच्छेदकतात्वरूपस्यगुरुत्वेनलाघवस्यविनिगमकस्यसुलभतयाविनिगमना २०

विरहस्यवक्तुमशक्यत्वादितिचेन्न सत्यंयदायत्रवृक्षेपूर्वदिगवच्छेद्याग्रावच्छेदेनकपिसंयोगोदिगंतरावच्छेद्यमूला
वच्छेदेनचापरः कपिसंयोगस्तत्कालीनतद्वृक्षविषयिकाया इदानींमूलेपूर्वस्यामयंवृक्षोनकपिसंयोगीत्याकारक
प्रतीतेः पूर्वदिगवच्छेद्यमूलनिष्ठावच्छेदकताकतद्वृक्षवृत्तिकपिसंयोगाभावाधारतावगाहितायाश्चावश्यमुपगंत
व्यतयातत्राव्याप्यवृत्तित्वानियामकावच्छेदकतावच्छेदकताविलोपः संभवति नहितदानींतनतादृशप्रतीतेरनवच्छि
न्नमूलनिष्ठावच्छेदकताककपिसंयोगाभावाधारतावगाहिताशक्यासमाधातुंनयासत्तिर्हिदानीमिहमहीरुहेमू

ती
लेनकपिसंयोगइत्याद्याकारकप्रतीतेः प्रमाण्यमापद्यते अनएव पूर्वदिगवच्छिन्नामूलावच्छिन्नावा पाकपिसंयो
२१ गाभाववधारनानवगाहितापिनशक्यासमाधातुंनदानींपूर्वदिगवच्छेदेनमाहशाधारतोपगमेइदानींमिहवृक्षेपू
र्वस्यांनकपिसंयोगइदानींमिहवृक्षेमूलेनकपिसंयोगइत्यादिप्रतीते स्तत्कालीनायाःप्रामाण्यापत्तेः अव्याप्यवृ
त्तितानियामकावच्छेदकतावच्छेदकतापिद्विविधादैशिकीकालिकीचनत्राद्यानिरूपिताद्वितीयानिरूप्यते पृथिवी
त्वादौगंधादिसमानाधिकरणेपिघटादिकंपृथिवीत्वाद्यधिकरणमवच्छेदकंघटादिनिष्ठायाअवच्छेदकतायाघटद्वि २१

तीयक्षणादिरवच्छेदकः द्वितीयंक्षणेघटेपृथिवीत्वेगंधसामानाधिकरण्यमित्यादिप्रत्ययात् एवंप्रथमक्षणेघ
टेपृथिवीत्वेगंधसामानाधिकरण्यंनेत्यादिप्रत्ययात् पृथिवीत्वादिवृत्तिगंधसामानाधिकरण्याभावाद्यवच्छेदक
तायाघटादिनिष्ठायाःप्रथमक्षणोऽवच्छेदकः तत्रप्रथमद्वितीयक्षणयोरवच्छेदकताऽव्याप्यवृत्तितानियामि
केत्यभिहितप्रायम् पृथिवीत्वनिष्ठगंधसामानाधिकरण्यतदभाववयोरवच्छेदकौघटाद्यद्वितीयक्षणावित्यन्यथा
सिद्धिर्नशक्यतेशंकितुं तथासतिघटाद्यक्षणेपृथिवीत्वेगंधसामानाधिकरण्यंततनघटद्वितीयक्षणेपृथिवीत्वेगं

धसामानाधिकरण्यमित्यादिप्रतीतेरपिप्रमाणापत्तेः नचैतदिष्टमन्याधारतयाभासमानस्यान्यवृत्तिधर्मावच्छे
२२ दकतयाभानेऽप्रामाणिकतायाप्रसंगात् घटाद्युत्पत्तिक्षणस्यापिगंधाधारांतराद्यवच्छेदेनपृथिवीगंधवत्त्वस्या
व्याहतत्वात् अथगंधवत्त्वमनुपयोगित्वान्नावच्छेदकविशेषणमुपयोगितुघटोत्पत्तिमत्त्वघटाधारप्रथमक्षणत्वा
दिकमवच्छेदकविशेषणंभवत्येवेत्युपदर्शितसिद्धांतोऽप्रामाणिकप्रामाणिकोवास्तुदर्शितविधानुपयोग्याधेया
धारत्वविषयकत्वेनेतिचेदेवमपिघटाद्यक्षणावच्छेदेनैवगंधाधारांतरावच्छेदेनपृथिवीत्वेगंधसामानाधिकरण्यप्रस २२

त्वात्तदवच्छेदेनैव तदभावावगाहित्वेहेतुर्वाऽप्रामाणिकत्वं अभावावच्छेदकतावच्छेदकविरुद्धस्यचोचितभावा
वच्छेदकतावच्छेदकत्वमितिद्वितीयलक्षणस्यसाक्षादवच्छेदकतासंभवेऽपिनावच्छेदकतावच्छेदकताहानिरित्यव
धेयम् अनयैवरीत्यायत्रघटेपाकोत्तरदशायामेकस्मिन्कपालेरक्तमन्यस्मिंश्चश्याममरूपमुत्पन्नमतिरिक्तचि
त्ररूपानंगीकारेतद्घटविषयकस्यपाकोत्तरदशायामिहकपालेऽयंघटोनश्याम इत्यादिप्रत्ययस्यैतद्घटनिष्ठश्या
माभावावच्छेदकतायाएतत्कपालनिष्ठायाःपाकोत्तरदशानिष्ठमवच्छेदकत्वंविषयोऽवश्यमास्थेयो नहितत्रघ

म क्षा

टनिष्ठरूपाभावाधारतायाः साक्षादेवावच्छेदिका पाकोत्तरदशेति शक्यमास्थातुं तथासति पाको
त्तरदशायामयं घटो न श्याम इदं कपालोऽयं घटो न श्याम इत्यादेरपि प्रामाण्यापत्तेरनिष्टमेतत् पाको
त्तरदशायामपि तत्र घटे कपालान्तरावच्छेदेन तत् कपालावच्छेदेनापि पाकपूर्वदशायां श्यामसत्वा
त् श्यामाभावावच्छेदकं पाकोत्तरदशा विरुद्धपाकपूर्वदशायाश्च तद्घटनिष्ठश्यामावच्छेदक
तावच्छेदकत्वं साक्षादवच्छेदकत्वासंभवेऽपि यौक्तिकं मा भूत्तत्रापि नाभावावच्छेदकतावच्छेदक २३

२ तावच्छेदक

ताद्धोक्तिकीतव्याप्यभावावच्छेदकतावच्छेदकताकालिकीमुक्तमेव एतेनसामानाधिकरण्य
स्याव्याप्यवृत्तित्वादिनादीधितिकृदादीनांमते पूर्वोक्तोदाहरणासंभवेपिनक्षिं दूयेत वयंतु
सामानाधिकरण्यस्याव्याप्य वृत्तित्वमेवयुक्तंसत्तायांगुणेनद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमित्यनु
भवात् गुणेसत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्याभावावच्छेदकतायाः सत्तायांद्रव्येद्रव्यत्वसा
मानाधिकरण्य मित्यनुभवेन सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वस्यचद्रव्येसि

द्धत्वात् नचसत्तायांगुणेनद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमितिप्रतीतिः सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामाना
धिकरण्यस्यावछेदकत्वाभावंगुणेनद्रव्यत्वेऽवगाहते द्रव्यत्वेगुणेनपृथिवीत्वसामानाधिकर
ण्यमितिप्रतीतिरिवद्रव्यत्वनिष्ठपृथिवीत्वसामानाधिकरण्यस्यावछेदकत्वाभावंगुणे नहि
तत्रद्रव्यत्वनिष्ठस्यपृथिवीत्वसामानाधिकरण्याभावस्यावछेदकतायागुणेऽवगाहनंसमाधानं
ऽकंगुणस्यद्रव्यत्वानाधारत्वेनाधेयतासंसर्गेणावछेद्याधिकरणासंबद्धत्वात्तादृशसामाना २४

मि हि

करण्याभावावच्छेदकत्वानुपपत्तेरिति दीधितिकृता हरिं मिंतं युक्तमिति वाच्यं सामानाधिकरण्यस्या
व्याप्यवृत्तित्वानंगीकारे व्याप्यवृत्तेरवच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्यानाहत्यसामानाधिकरण्यावच्छेद
कत्वाभावस्य गुणे वोधयितुमशक्यत्वात् शाब्दबोधस्य प्रथमांतार्थमुख्यविशेष्यकत्वापानि
यतत्वात्सत्तायां गुणो न द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमिति वाक्येन गुणविशेष्यकद्रव्यत्वसामाना
धिकरण्यावच्छेदकत्वाभावप्रकारकप्रतीतेरुत्पादयितुमशक्यत्वाच्च नत्र प्रथमांतत्वेन नप्पा
मे

भावं सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकप्रतियोगिकत्वविशेषितं मुख्यविशेष्यीकृत्य
गुणवृत्तित्वप्रकारको बोधस्तत् पद्यतामित्यपिनोपपादयितुं शक्यं यदि हि गुणपदोत्तरसप्तम्यर्था
धेयत्वमर्थस्तदाऽभावान्वयिनोऽवच्छेदकत्वस्यास्माद्वाक्यादनुपस्थितिः स्यादपदार्थत्वात् यदि तु
गुणपदोत्तरसप्तम्याश्चावच्छेदकत्वमर्थस्तदा गुणान्वयिना वृत्तित्वस्यानुपस्थितिः प्रत्ययानां प्रकृ
त्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वव्युत् प त्तिनियतत्वात् विशिष्टान्वयालाभश्च नच गुणपदोत्तरसप्तम्या

॰भावात्वपि वृत्तित्वमेवार्थः ॥ अवच्छेदकत्वंत्वध्यास्तेनावच्छेदकत्वपदेन तुल्यत्वमिति चेन्नानुपपत्तिर्वो
धस्येति वाच्यं सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तित्वमंगीकृत्यावच्छेद्यतायागुणपदेनरसत्वस्यार्थ
तामादाय सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्याभावो गुणावच्छेद्य इति वाच्यस्योपपादत्वेनागतिक
गत्यावश्यापादरे मानाभावात् सत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यस्यावच्छेदकतासंबंधेनाभावो गु
णे बोधनीय इति नाध्याहारस्यासक्तिरित्यपि न युक्तं अवच्छेदकतासंबंधस्य वृत्त्यनियामकस्य वृत्ति

योगिनावच्छेदकत्वासंभवात् संभवे वा सत्तायामित्यस्यासमभिव्याहारेण न गुणे द्रव्यत्वसामाधिकर
ण्यमिति वाक्यस्यापि प्रामाण्यापत्तेः नच सत्तायां गुणेन द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमित्याकारकप्रा
त्यक्षिकप्रतीतेरेव विषयो दीधितिकृदादिभिर्विचारितो न तु शाब्दबोधस्येति क्वाध्याहारादेः पदानु
पस्थित्यादेर्वा विचारावसर इति वाच्यं ऽभिलप्यमानबोधसमानविषयकत्वस्याभिलापवाक्य
जबोधेऽऽवश्यकत्वेन तं बोधं प्रात्यक्षिकबोधयोः समानविषयकत्वस्यावश्यापेयत्वात् यत्तु द्र २६

द्रव्यत्व

ग्रत्वेगुणेनपृथिवीत्वसामानाधिकरण्यमितिप्रतीतिर्गुणावच्छेद्यंद्रव्यत्वव्यक्तिपृथिवीत्वसामा-
नाधिकरण्याभावंनबोधयितुमीष्टे ॥ अवच्छेद्याधारद्रव्यत्वानाधारतयागुणस्यतत्रावच्छेदक-
तायाउपपादयितुमशक्यत्वादतोद्रव्यत्वव्यक्तिपृथिवीत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वस्यपृथि-
वीनिष्ठस्याभावएवगुणेप्रकारतयातथाप्रतीत्याविषयीकरणीयइतिव्याप्यवृत्तेरवच्छेदक-
कत्वावश्यमंगीकरणीया ॥ अंगीकरणीयश्चतदुपपत्तयेप्रथमांतार्थमुख्यविशेष्यकत्वमुत्पे

भि हा द्वा

क्रो त्तिसंबंधावच्छेदकत्वपदार्थद्वयोर्वृत्तिप्रकृतत्वप्रतीतावपितदवच्छेदकतांशस्यगुणेविषयीकरणंनानु
पपन्नमित्याशयेनैवतादीधितिकृतादृष्टांतदार्ष्टांतिकभावेनदर्शितप्रतीतिद्वयमुपन्यस्तं तदपिन
साधकंसिषाधयिषितस्यार्थस्यद्रव्यत्वेगुणेनपृथिवीत्वसामानाधिकरण्यमितिप्रतीतिर्निर्जेद्वा
सित्तरचिंतायमानत्वात् बक्कत[illegible]तादृशप्रतीतेरप्रामाणिकत्वात् प्रामाणिकत्वेपिवासंबंधांशगतां
तादृशाध्याहारादिकल्पनस्यप्रकृतेऽनुचितत्वात् एतेनसत्तानद्रव्यवृत्तित्वाभाववतीतिनिश्च २७

यापि हृ एवेति विरोध्यविषयकत्वात् तन्निश्चयो न बाधक इत्युक्तेन स्यापि द्रव्यवृत्तित्वाभावो न सत्ता[illegible] २

यस्य बाधकत्वान्न सत्तायां द्रव्यवृत्तित्वाभावः साधयितुं शक्यः यद्वा व्याप्यवृत्तित्वान्नये द्रव्यवृत्ति
त्वाभावाभावोपि द्रव्यावच्छेदेन सत्तायां वृत्तिरिति निश्चयो बाधक एव न हि तस्य सत्तावृत्तित्वमंगीकुर्व
तापि तत्र सत्तावृत्तित्वाभावः शक्य उपगंतुमवच्छेद्याधारताधारत्वेन द्रव्यगुणयोर्भावाभावावच्छे
दकत्वासंभवात् नित्यद्रव्यस्यावच्छेद्याधाराधारत्वेपि द्रव्ये नित्यद्रव्ये वा द्रव्यवृत्तित्वाभावो न सत्ता
वृत्तिरिति प्रत्ययविरहेण तत्र तदभावावच्छेदकत्वस्योपगंतुमशक्यत्वादिति वाच्यो युक्तिरपि प्र

मुक्तौक्ता सत्तानद्रव्यवृत्तिताभावोवत्तीद्रव्यवृत्तित्वाभावोन सत्त्वेवृत्तिरित्यादिप्रतीतीरपिनित्रोदवसि
तरचितामानत्वादन्यथा कपिसंयोगाभावोन वृक्षवृत्तिरित्यादिकं बाधकमुपत्यस्य संयोगादेरप्य
व्याप्यवृत्तितानिलयः सुकरः स्यादितिबाधकाभावात् संयोगतदभावयोरेकत्रसिद्धिरित्युक्तिमात्र
निर्युक्तिकं पर्य्यवस्येत तस्मात् साधूक्तं सार्वभौमादिभिर्द्रव्यवृत्तत्वतदभावोसत्तायामविरुद्धावितीति
तत्त्वमतं समीक्षामहे इयमेवाव्याप्यवृत्तितानियामिकावच्छेदकताबाधककपिसंयोगादिनिरूपिता २८

तदाधाराधारकालदेशादिनिष्ठाद्वितीयक्षणावच्छिन्नो घटो गंधवान् मूलावच्छिन्नो वृक्षः कपिसं
योगवानित्याद्याकारप्रत्यक्षानुमित्यादिप्रतीतिविषयीक्रियते तत्रद्विपारतंत्र्येणावछेद्यतासं
बंधेन साध्यांशे पक्षतावछेदकस्यावच्छेदकसंबंधेन पक्षतावछेदकांशे साध्यस्य वापिशेषणतयाभा
नं प्रामाणिकं निरूपितम् अव्याप्यवृत्तितानियामकावच्छेदकत्वं उद्दिष्टेषु चतुर्थविधमवछेदक
त्वमिदानीं निरूपणीयं तत्स्वरूपसंबंधरूपमतिरिक्तं वेति निरूपितं कं अवच्छिन्नत्वानवच्छिन्न

प्रा

भेदेन तद्द्विविधं घटाभावादिनिरूपितघटादिवृत्तिप्रतियोगितानिरूपितं घटत्वादिनिष्ठमाद्यं घटो
नास्तीत्यादिप्रतीतौ घटत्वादेः स्वरूपतो भासमानत्वेन तन्निष्ठावच्छेदकस्यैवेष्टवच्छिन्नस्यैव तत्
या प्रतीत्या विषयीकरणात् जातिमान्नास्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धाभावनिरूपितप्रतियोगितानि
रूपितं जातिनिष्ठावच्छेदकत्वं द्वितीयं तत्र जातेः प्रतियोग्यंशे जातित्वेन भासमानतया जा
तिनिष्ठावच्छेदकताया जातित्वावच्छिन्नत्वात् अवच्छेदकतावच्छेदकतापि अवच्छिन्नानव २९

च्छिन्नभेदाद्भवति द्विविधा तत्राद्या यदर्शि तस्य त्वे जातित्वनिष्ठावच्छेदकता जातित्वत्वावच्छि
न्ना जात्यखंडोपाधिभिन्नस्य जातित्वस्य स्वरूपतो भानासंभवेन जातित्वत्वेनैव जातित्वस्याभाव
प्रतीतौ भासमानतया तन्निष्ठावच्छेदकतायास्तत्रावत्वपकत्वात् द्वितीया घटत्वान्नास्तीत्यादि
प्रतीतिप्रनापि नाघटत्वद्भावप्रतियोगितानिरूपितघटनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिताघटत्वनि
ष्ठावच्छेदकतातत्रघटांशेघटत्वस्यान्याप्रकारकेणानेनघटत्वनिष्ठावच्छेदकतावच्छेदकता

याऽनवच्छिन्नत्वात् एवं रीत्या चावच्छेदककोटिप्रविष्टस्यावच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकता
धारा निराबाधा तथा हि दृष्ठितजातिमद्भावप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकताया जातित्वनि
ष्ठा साप्यवच्छिन्नैव जातित्वं हि नित्यत्वविशिष्टमनेकसमवेतत्वमनेकसमवेतत्वविशिष्ट।
नित्यत्वं वा आद्ये आधेयतात्वं समवायसंबंधावच्छिन्नत्व मनेकनिरूपितत्वं च सामाना
धिकरण्यसंबंधेन तद्विशिष्टत्वापन्नं नित्यत्वं चेति चतुष्टयात्मकं जातित्वं तत्र च विशेष्य २०
ता

विशेषणाभावे विनिगमनाविरहादेकैकनिष्ठमपरत्रितयविशेषणावच्छिन्नैकैकमवच्छेद
कत्वमित्यवच्छेदकताचतुष्टयं इतरत्रितयानवच्छिन्नत्वं वा स्वस्वासाधारणधर्म्मावच्छिन्नत्वं प्रत्ये
कं तस्यैकैकमवच्छेदकत्वं तत्राच्छेदकताचतुष्टमवच्छिन्नत्वमेव द्वितीयेऽर्थे ध्येयतानामखंडध
र्म्मो इति तन्निष्ठावच्छेदकताऽनवच्छिन्ना इतरावच्छेदकतात्रयानवच्छिन्ना तत्र यथावप्पम
वच्छेदकधर्म्मो ऊहनीयः अनेकसमवेतत्वविशिष्टं नित्यत्वं जातित्वमिति पक्षे अनेकस

स्वेनतत्वध्वंसप्रतियोगित्वाभावप्रागभावप्रतियोगित्वाभावेषु परस्परविशेष्यविशेषणभा
वापन्नेषु केवलेषु वावच्छेदकतात्रयी। तत्र यथायथं स्वस्वविशेषणेषु स्वस्वनिष्ठावच्छेदक
तावच्छेदकताश्चाप्यनुसंधेयाः। एवं तत्तद्धर्म्मघटकेषु बहुषु धर्म्मेष्ववच्छेदकतावच्छेदकता
परंपरा प्रत्येतव्या। अवच्छेदप्रतीतावच्छेद्यांशे यस्य येन संबंधेन भानं तत्र तत्संबंधाव
च्छिन्नावच्छेदकतातया प्रतियोगिताविषयीक्रियते यथा घटो नास्तीत्यादिप्रतीतावस्वविषयी। ३९

श्र

न्नतावछेद्यप्रतियोगिताश्रयीभूते घटे समवायेन कारतया विषयीकृते घटत्वे समवायसं
बंधावछिन्नात्तत् प्रतियोगितावछेदकता विषयीक्रीयते तथजातिमान्नास्तीति प्रतित्याजा
तौ समवायसंबंधावछिन्नाप्रतियोगीतावछेदकत्वेव जातित्वे आधेयतारूपेऽनावरूपे वा विशेषण
ताविशेषसंबंधेनावछेद्यप्रतियोगिताश्रयीभूतजातौ प्रकारतया विशेषयीक्रियमाणे विशेषण
ताविशेषसंबंधावछिन्नाप्रतियोगितावछेदकत्तावछेदकतापि विषयीक्रियते एवंजातित्वदर्शि

वावछेदक२

तथचतुरात्मकेपिप्रत्येकं स्वनिष्ठाछेद्यताप्रकारतावछेदकसं बंधावछिन्नावछेदकतावछेदकताव
छेदकताप्रसेतव्या ततऊर्ध्वमपिभासमानानामेवंरीत्यैतापरंपरायांस्वस्वसमानाधिकरण[redacted]
प्रकारतावछेदकसंबंधावछिन्नत्वमसंधेयं अपंतत्रापरोपिविशेषः पद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोध
मर्य्यादयास्वाश्रयाश्रयत्वादिसंबंधेनमुख्यावछेद्याश्रयेभासमानानामवछेदकविशेषणानाम
वछेदकतावछेदकतावन्मुख्यावछेद्यनिरूपितावछेदकतापिप्रामाणिकीविनिगमनाविरहाच्च ३२

गुरुत्वावच्छेदकतानां स्वावच्छेदकतावच्छेदकतात्वमिति नच परंपरासंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताक
त्वेनमपेक्ष्य साक्षात्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकताकत्वेने लाघवमिति तस्य विनिगम
कत्वाद्विनिगमनाविरहो रूपयोरिति वाच्यं यतोऽवच्छेदकविषयेण स्यावच्छेदकतावच्छेदकता
यां कल्पनीयायामवच्छेदकतावृत्तित्वतदवच्छेद्यतावच्छेदकं गुरुत्वावच्छेद्यनिरूपितत्वविशिष्टमवच्छेद
कतात्वं न चेत् तत्त्वं गुरुतरमिति परंपरासंबंधस्यावच्छेदकतावच्छेदकत्वेपि न गौरवमिति नालघटो

नास्तीत्यादि प्रतीतिसिद्धाभावप्रतियोगितावच्छेदकताघटत्वेऽनवच्छिन्ननीलत्वे तु नीलरूपपर्य्यवसि
तेरूपत्वव्याप्यनीलत्वजात्यवच्छिन्नाततद्धर्म्मावच्छेदकसंबंधाभेदेप्यवच्छिन्नानवच्छिन्नत्वयोरेवभे
६३ दकत्वावच्छेदकतयोर्भेदः न यो ऽथवा तत्तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतात्वेनोभयानुगतत्वेनव्या
सज्यवृत्तित्वं द्वित्वादिवत् व्यासज्यवृत्तित्वं चैकत्वानवच्छिन्नपर्य्याप्तिप्रतियोगित्वं पर्य्याप्तिश्च
स्वरूपसंबंधविशेषः परोऽर्थान्तरं वेति सामान्यत उद्दिष्टं विशेषतस्तु निरूपयिष्यते यदवच्छेदे ३३

नपर्य्याप्तिस्तत्र पर्य्याप्त्यवच्छेदकं पर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं चोच्यते इत्थञ्चतत् प्रतियोगिता
निरूपितावच्छेदकतातावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकं घटत्वनीलोभयगतं
द्वित्वं तयोरेवावच्छेदकतयोः प्रत्येकवृत्त्यसाधारणतत्तदवच्छेदकतातावच्छिन्नप्रतियोगिताक
पर्य्याप्तितावच्छिन्ननिरूपितानुयोगितावच्छेदकं तु प्रत्येकवृत्त्यसाधारणमेकत्वमेव तदवच्छेद
कत्वमेकस्मिन्घटत्वे पर्य्याप्तमितिप्रत्ययात् तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकत्वमेकस्मिन्घ

३४ टत्वेनीलत्वेवापर्य्याप्तमित्यादिप्रत्ययविरहेणच तत्तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकताभावच्छिन्नप्रति
योगिताकपर्य्याप्तितावच्छिन्ननिरूपिताप्रत्येकमात्रवृत्त्येकत्वादिनानावच्छिद्यतेऽवच्छिद्यतेतुतत्तु
भयगतद्वित्वादिनैवनीलघटाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं नीलघटयोरुभयोः पर्य्याप्तमितिप्रत्य
यात् एवंमहानसीयवन्ह्यभावप्रतियोगितावच्छेदकतादिकमप्युन्नेयं जातिमदभावप्रतियोगिता
वच्छेदकतानवच्छेदकताघटकसकलपदार्थगतसमुदायत्वं तत्तत्प्रतियोगितानिरूपितावच्छेदक ३४

तात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्तित्वावच्छिन्ननिरूपितानुयोगिंवच्छेदकं तत्रसमुदायोऽवच्छेदक
इतिप्र तीतिविरहेपिजातित्वावच्छिन्नमवच्छेदकपितिप्रतीत्यैवतादृशसमुदायत्वावच्छिन्नेऽवच्छेद
कत्वमवगाह्यते तत्रसमुदायत्वंविषयतासंबंधेनप्रत्यासन्नोधीविशेषोधीविशेषविषयत्वंवा सं
ख्यारूपस्यसमुदायत्वस्यद्रव्यभिन्नेऽसंभवात् संख्यारूपस्यापिसमुदायत्वस्यपर्य्याप्तिसंबंधेनद्रव्ये
तरवृत्तित्वंनविरुध्यते समवायेनैवगुणस्यद्रव्येतरावृत्तित्वनियमादन्यथाकालिकविशेषणता

दिकृतविशेषणता विषयित्वादिभिरपि गुणानांद्रव्येन वृत्तित्वंनस्यादित्यपिकेचित् घटत्वनीलत्वा
३५ दिगतैकत्वद्वित्वादिकमप्येवंरीत्याप्रत्येतव्यम् अवच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न
प्रतियोगिताकापर्य्याप्तिस्तादृशपर्य्याप्तित्वावच्छिन्ननिरूपितावच्छेदकधर्म्मोऽपि तत्साधारणः
प्रतियोगितावच्छेदकसंसर्गस्याप्यवच्छेदककोटिप्रविष्टत्वाज्जातिजातित्वादिगतावच्छेदकतावच्छे
दकसमवायदैशिकविशेषणतादिसंबंधसाधारण्येव ननु प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसाधा ३५

रूपे तु न तत्र प्रतियोगितात्वावच्छिन्नप्रतियोगितैकपर्याप्तिस्त्वादृशपर्याप्तितावच्छिन्ननिरूपि
तानुयोगितावच्छेदकस्य वा संसर्गविधयावच्छेदकताया विलक्षणतया ततो विलक्षणीभू
तायां धर्मविधयावच्छेदकत्तावच्छेदकतापरंपरायां तदनंतर्भावादिति सूक्ष्मतममस्मद्गुरुचर
णोपदिष्टं स्पष्टं द्रष्टव्यमस्मत्कृतमहाप्रभायां संसर्गविधयावच्छेदकतायां संसर्गविशेषणसा
धारण्ये तत्र न तत् सिद्धेः पूर्वोपदर्शितप्रायप्रमाणवत्त्वात् तथा हि घटो नास्तीत्याद्याकारक

प्रतित्वासंयोगसंगोसर्गावच्छिन्नप्रतियोगित्तायांघटादिसंसर्गेतयावगाह्यमानायां प्रतियोगि
३६ ता विशेषणावच्छिन्नत्वविशेषणसंयोगादिविशेषणा संयोगत्वादेरपि विशेषणापारतंत्र्येण विशे
ष्यीभूत प्रतियोगितायामवच्छेद्यतासंसर्गेण विशेषणतयावगाहनं दर्शितसमानयुक्तिसि
द्धमेव संसर्गविशेषणस्य प्रकारताविरहेऽपि विशेषणत्वानतैयायेन विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि
तायास्तत्कोटावपि निराबाधत्वात् संयोगेन गुणीय इत्यादि बाधनिश्चयदशायां गुणीय ३६

त्वादिनासंयोगादेः संसर्गविधयापि भानस्याननुभवविकलेन संयोगत्वावच्छिन्नविशेष्यता नि
रूपितगुणीयत्ववृत्तिविशेषणतानिरूपकबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति संयोगत्वावच्छिन्न[illegible]विशे
ष्यतानिरूपितगुणीयत्वाभावत्वावच्छिन्न[illegible]विशेषणताकनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकताया
आवश्यकतया तदनुरोधेनैव संसर्गविशेषण विषयतायां विशेषणतात्वस्य सिद्धेः विशे
षणतात्वस्य प्रकारतासाधारण्यमप्येनूत् प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावानुरोधेन सिध्यति आ

न्यथासंयोगोगुणीय इतिगुणीयत्वादि।प्रकारकज्ञानंप्रत्यपिदर्शितबाधनिश्चयस्यप्रतिबंध
३७ कतायाआवश्यकत्वेनतदनुरोधेनप्रकारताघटितधर्म्मावच्छिन्नप्रतिबंधकभावांतरकल्प
नेगौरवात् एवंसंयोगोनगुणीय इतिज्ञानंप्रतिप्रतिबंधकतावच्छेदकमपिविशेषण।
ताघटिततमेवनिर्वाच्यंगुणीयसंयोगत्वेनसंसर्गविधयासंयोगावगाहिनोपिनिश्चय
स्यतादृशधीप्रतिबंधकतायाः प्रकारताघटितधर्म्मावच्छिन्नप्रतिबंधकतांत ३७

रा कल्पनलाघवस्य चानुरोधात् अतएव संसर्गांशेन द्वृत्तेर्विशेषणस्य गुणीयत्वा
हेर्विशेषणतया भाने भ्रमत्वमपि स्वरूपाद्वं तद्भाववल्लिष्ट विशेष्यतानिरूपितत
ल्लिष्टविशेषणताशालिज्ञानत्वं तद्भ्रमत्वमित्यस्य भ्रमलक्षणस्य प्रकारसंसर्ग

विशेषणयोर्भ्रमसाधारणस्यस्तुवचन्त्वात् तत्संबंधेन तत्प्रकारकं तद्विशेष
३८ णकं वा ज्ञानं प्रति तद्दीयतत्संबंधाभाववविशेषणकनिश्चयत्वेन प्रतिबं
धकता तु पृथगेव वक्तव्या संसर्गविधया भासमानस्य भाने विशेषणतात्व ३८

थयाभासमानस्यभाने विशेषणतावविरहेण नदीयत्वानवच्छिन्नत्वेन च नदीपत्तसंबंधाभावप्रकारकनिश्च
क.२ यीप्रतिबंधकतावच्छेदकान्तरस्यासाधारणीकर्तुमशक्यत्वात् अथ घटसंयोगत्वादिना संसर्गेणानेघ
प.३ टसंयोगाभावनिश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकविषयतावच्छेदकघटसंयोगत्वावच्छिन्नत्वविरहेण तत्र विशे
षणतात्वमुपगम्यापि घटसंयोगत्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छिन्नप्रतिबध्यतावच्छेदकस्य विशेषणतात्वघटि
तत्वमुपगम्यापि च घटसंयोगसंसर्गकघटप्रकारकज्ञानादिसाधारणीकर्तुमशक्यत्वात्पा घटसंयोगाभा

२१ वप्रकारकनिश्चय एव संयोगसंबंधावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वाभ्यां प्रतिबध्यप्रतिबंध
कभावो निरिच्य नं घटप्रतियोगिकसंयोगत्वेन संसर्गविधया भाने तु विशेषणतात्वमंगीकृत्य घटप्रतियो
गिकसंयोगत्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छिन्नप्रतिबध्यतावच्छेदकस्य विशेषणतात्वघटनेनोपपत्तावतिरिक्तप्र
तिबध्यप्रतिबंधककल्पनलाघवानुरोधेन विशेषणतात्वं तत्र भि[illegible]दिति चेत् शुद्धसंयोगत्वाद्यवच्छि ध्ये
न्नमुख्यसांसर्गिकविषयतासामान्यानुरोधेन विशिष्टसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नमुख्यसांसर्गिकविषयता

अ॰ पांपिविशेषणतानात्मकत्वसिद्धौ प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावाधिक्यस्य फलमुखत्वेनादोषत्वात् एतेन दर्शि
तविशिष्टसांसर्गिकविषयताया विशेषणतात्वस्य लक्षणत्वानुरोधेन सिद्धौ विशेषणतांतरस्य जात्यसपत्नेये ष२
ग त्रसंसर्गावच्छिन्नत्वमपीस्वीकरणीयं तत्र स्वकेंद्रकेसंसर्गत्वेनेतरस्यासंभवेन प्रतियोगितानुयोगित्वयो
रुभयोर्विनिगमनाविरहात् उररीकरणीयमिति यत्तुपुस्तकोपाध्यायादिप्राचीनानुयायिवाचोयुक्तिरपास्त
युक्ता शुद्धसंयोगत्वाद्यवच्छिन्न सांसर्गिकविषयतायां विशेषणतात्वसंसर्गावच्छिन्नत्वयोः साधकम

४० माणानवकाशेणासिद्धान्तदित्यत्रापिमुख्यसांसर्गिकविषयतापन्नतत्सज्ञासोपपर्येतदुनपानंगीकारस्ये त॰
दोषित्याववर्जितत्वात् नचद्रष्टत्वावच्छिन्नविशेषणतानिरूपितप्रतियोगित्वविषयतानिरूपितसंयोगत्वा
वच्छिन्नविशेषणतानिरूपकज्ञानत्वंद्रष्टसंयोगप्रकारकसंयोगसंसर्गावच्छिन्नद्रष्टप्रकारताकज्ञानपो
रनुगतंद्रष्टसंयोगाभावनिश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकंसंभवतीतिप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावद्वयाकल्पन
लाघवेनशुद्धसंयोगत्वावच्छिन्नमुख्यासांसर्गिकविषयतानामपिविशेषणतात्वसंसर्गावच्छिन्नत्वापेःसि ले॰

द्रिद्रव्यपरिहारेणैवेति न तत्साक्षात्त्वानुरोधादितरत्र तयोरभावं साधयितुमीष्टे एकत्र प्रकारतयान्यत्र संसर्ग-
तया प्रतियोगित्वस्याभानेपि दैशिकविशेषणतेतरसंबंधानवच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगित्वविषयतायामनिवेशात्।
भं२ यत्तयाप्नोपदर्शितानुगमभंगोनवा विशेषणतेतरसंबंधेन तादृशप्रतियोगित्वप्रकारकेज्ञानेऽतिप्रसंगइ-
तिवाच्यं भूतलादिविशेष्यतानिरूपितघटसंयोगाभावप्रकारताकनिश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकस्य घ-
टसंयोगप्रकारकज्ञाननिष्ठस्य घटकीभूतायां संयोगत्वावच्छिन्नविषयतायां भूतलादिविशेष्यता-

४१ निरूपितत्वस्यान्यविशेष्यकत्वादृशज्ञानवारणायावश्यं निवेश्यतया विशेष्यतानिरूपितत्वस्य च साक्षान्नि
रूपितत्वरूपस्य प्रकारतायामसत्वस्य संसर्गविषयताद्वारैव तत्र तन्निरूपितत्वस्य च सिद्धं न सिद्धत्वायाम्रू
जलादिविशेष्यतानिरूपितसमवायत्वावच्छिन्नसंसर्गिकविषयतानिरूपितन्तद्घटसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नवि
विशेषणतानिरूपकज्ञानत्वस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकीकर्तव्यत्वेन तस्य संयोगत्वावच्छिन्नसुरभिसंस
र्गिकविषयतानिरूपकज्ञानसाधारण्यविरहात् संसर्गविषयताभासमानस्यामुख्यस्य समवायादिसं

सर्गाभानेनवाध्यंगीकारविरहात्‌विषयतानिरूपितविषयतात्वेनापिनसंग्रहीतुंशक्यासंयोगत्वा
वछिन्नमुख्यसांसर्गिकविषयतासमवायत्वावछिन्नसांसर्गिकविषयतानिरूपितत्वाभा
वात्‌ प्रकारताविशेष्यतयोः साक्षान्निरूप्यनिरूपकभावमतेपिनदर्शितानुगतधर्म्मावु
छिन्नेप्रतिबंध्यतासिद्धान्तिघटविषयतासंयोगविषयतयोर्निरूप्यनिरूपकभावद्वारकविशे
ष्यविशेषणभावेविनिगमनानिरहेणगुरुतरधर्म्मावछिन्नप्रतिबंध्यप्रतिबंधकभावा

४२ धिकव्याप्तेः तस्मात्तत्संबंधावच्छिन्नतत्प्रकारताकबुद्धित्वमितितद्दीपतत्संबंधाभावनिरूपि
तेनप्रतिबंधकत्वंतरमवश्यकल्पनीयमितिदिक् अनवस्थाभयादपिसंसर्गसंसर्गाभानं
नशक्यमास्थातुं प्रतियोगित्वानुयोगित्वयोस्तथाविधज्ञानेंगीक्रियमाणेतयोरपिसंस
र्गतयाभ्युपगम्यमानापत्तेस्तदादीनांच संसर्गतयाभानसमानानांसंसर्गतयाभ्युपगमानापत्तेः ना२
समानयुक्तिकत्वात् प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावनिर्वचनान्यथानुपपत्त्यासंसर्गतानावप्र

तियोगितानां संयोगसमवायादिनानासंबंधैस्तु संसर्गिकावच्छेदकतासिद्धिः नन्वाहि संयो
गसंबंधावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रति
बंधकताया घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव. त्वावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वं ना
वच्छेदकं समवायादिना घटस्याभावे निश्चितेपि तत्तालादौ संयोगेन घटप्रकारकज्ञानो
त्पत्त्या व्यभिचारात् किंतु संयोगसंबंधावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वाव

४२ मवच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वेन तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकं तत्वसंयोगस्य संसर्गो किं
प्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तिः तेन तं विना निर्वक्तुमशक्यमित्यनुपपद्यमानं तत्ता साधुपतितत्वसं
मवायादिनामपि संसर्गोऽपि किं प्रतियोगितावच्छेदकं तत्साधनमनुपपन्नतादात्म्यसंबंधस्यापि भेदप्रति ६२
योगितावच्छेदकतानयेवरीत्यासिद्धत्वेति तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नप्रकारतानि
रूपकज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रतिघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक
प्रकारतानिरूपकतीश्चयत्वेन प्रतिबंधकतायानिर्वाच्यत्वात्। अन्योन्याभावत्वस्य तादात्म्यसंबंधावच्छिन्न

भावत्वरूपत्वात् अन्योन्याभावत्वमभावांतरव्यावृत्तानुयोगिताविशेषरूपमतो न सिद्धसेवाऽन्योन्या
तॊ २ भावप्रतियोगिताया: सांसर्गिकाभावेऽवच्छेदकतौ विनापि प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावनिर्वचनोप
पत्तेरिति तु नो बौद्धव्यं तथ्यासतित्वस्यत्नाभावप्रतियोगितास्वपिसंसर्गावच्छिन्नत्वसिद्धिप्र
साशयाविलिपेन तत्रापि तत्तत्संसर्गावच्छिन्नत्वेनाभिमताभिस्तत्तत्प्रतियोगिताभिर्नि
पितासु तत्तदनुयोगितासु परस्परविलक्षणं तत्तदनुयोगिताताऽरम्भधर्माभ्यंतरं तद्धानमि

भ
धर्मंचाभ्युपगम्यतत्तदुपरक्तानुयोगिताविशिष्टप्रकारतावच्छिन्नप्रतिबध्यप्रतिबंधकतावकत्व
४४ तस्यतत्तुल्यव्याप्यसाध्यतयाप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावनिर्वचनानुरोधविरहात् तस्मादसि
द्ध एवानुयोगितागतो विशेष इति सांसर्गिकावच्छेदकतोन्यपक्षेपिप्रामाणिकी तादात्म्य
गताभावावच्छेदकतातादात्म्यत्वेनावच्छिद्यते तादात्म्यंतदीयोसाधारणोधर्मस्तादात्म्यत्वंतुस त्वं २
रु तीतिसिद्धंस्वपसंबंधरूपमखंडोपाधिरूपंवेत्यन्यदेतत् तादात्म्यत्वेसांसर्गिकावच्छेदक

नावच्छेदकतावाच्योऽन्योन्याभावलक्षणानुरोधात्तद्दर्शितप्रतिबध्यप्रतिबंधकतानिर्वचनानु
गि॰२ रोधाच्च सिध्यति नव्यास्तु संयोगसमवायादितादात्म्यस्य स्वसंयोगसमवायाद्याघटकेनपाक्तत्ते
संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकेषु तत्तत्संबंधवृत्तात्यंताभावेतिप्रसंगतं गायुना [redacted]
तादात्म्यत्वावच्छिन्नसंसर्गिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकत्वमन्योन्याभावस्य लक्षणं निर्वा
गि॰१ च्यं एवं तत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां तत्तत्संबंधवदत्यंताभावानां निर्णयेऽपि तादात्म्ये

४५ नतत्तत्संबंधवत्तांबोधोद्देश्येनव्यभिचारात्तत्ताद्दात्म्येनतत्तत्संसंबंधवत्तावोधंप्रति प्रतिबंध
कतापावच्छेदकंताद्दात्म्यत्वावच्छिन्नसंसर्गिकावच्छेदकताघटितधर्मावच्छिन्नप्रकारता
घटितंनिर्वाच्यंनचैवंतत्तत्संबंधवतामन्योन्याभावनिरूपिततत्संबंधेनतत्तत्संबंधवत्ता
वोधोद्देश्येनव्यभिचारात्तत्संबंधपदस्योन्याभावनिरूपणप्रतियोगितावच्छेदकंताद्दात्म्यवृत्तिसं
सर्गिकावच्छेदकतांविनानुपपद्यमानंतांसाधयति विशेषणरूपेणसंसर्गितापत्र्यावच्छेदकता

वच्छेदकसाधारणावच्छेदकतायाश्चप्रामाणिकत्वेनातादात्म्यकालीनसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नसंस
र्गिकावच्छेदकताकप्रतियोगिताकसंसर्गाभावावृत्तित्वप्रसंगादिवारणाय तादात्म्यत्वेनधर्म्मा
२२ नवच्छिन्नत्वे सांसर्गिकावच्छेदकतायां घटनीयं तादृशे नञ्धर्म्मानवच्छिन्नत्वं तादृशेतरधर्म्मावच्छे
घत्वाभाववत्वं नञ्घटकसंबंधः स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्वं नातो वैशिष्ट्यस्यसङ्ग्रहेऽपि ध
र्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावमादाय दोषस्य वारणाय तादृशेतरधर्म्मावच्छेदकत्वात्वेनत्व

४६ र्म्मावच्छेधतात्वेतरधर्म्मानवच्छेधतायास्तादृशेतरधर्म्मानवच्छेधतायास्तादृशेतरधर्म्मावच्छेधता
भावप्रतियोगितायांनिवेशनीयत्तयाविशेषणानवस्थावस्थानंस्वस्वेतरधर्म्मेतरचरितधर्म्मा
वृत्तित्वान्नावस्यसामान्यधर्मसंबंधत्वानभ्युपगमात् अतएवपंकजादियोगरूढस्थलेरू
ढेतरत्रकुमुदादौपंकजनिकर्त्रादेर्योगार्थस्यबोधवारणायरूढिधियोविरोधितामनेनाधता
दृशावसंबंधेनपद्मत्वंप्रतिबंधकमितिसांप्रदायिकसमाधानमपिसाधुसंगच्छतेवैशिष्ट्या

समवृत्त्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य सामान्यधर्मावच्छिन्नसंसर्गत्वानभ्युपगमेनातिप्र
संगनैगात् अन्यविशेषणस्येणसंसर्गतायाः प्रामाणिकत्वमते घटीयसंयोगत्वादिनेव वह्नी
यतादात्म्यत्वादिनापि संसर्गतायाः प्रामाणिकत्वमते घटीयसंयोगत्वादिनेव घटीयत्वतायाः अप्र
तिपवादात् तादात्म्यत्वेन घटीयत्वाद्यवच्छिन्नत्वेन तादृशसांसर्गिकावच्छेदकतापाडन्के विशेष
णताकांतत्वात् तादृशसांसर्गिकावच्छेदकत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वमपरं प्रतिबध्य

तावच्छेदकंघटतादात्म्यत्वावच्छिन्नसांसर्गिकावच्छेदकताकघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभा

४८ वनिर्णयस्यघटीयतादात्म्यत्वावच्छिन्नसांसर्गिकावच्छेदकताकघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताका

भावनिर्णयस्यचमिथोव्याप्यमितिगौरवं नचघटीयत्वेनरघनातादात्म्यत्वेनरत्नदनवच्छिन्नत्वमु[illegible]न

पानुगमेनैनिवेशनीयमितिनगौरवमितिशक्यतेवक्तुंघटकालीनघटीयतादात्म्यत्वादिनापि

१ घटकाली [illegible] संसर्गतायास्तुल्ययुक्तिसिद्धतयातदननुगमात्तैव[illegible]त्वरत्वस्यापिनिवेशेतादृशानांभवनाम्भेके सं०

ह्रै

विशेषणतानामानंत्येन रूपत्तपादुर्वचत्वात् एवं तत्तद्विशेषणे हि सेन तादात्म्यत्वावच्छिन्नप्रतियो
गे २ गितावच्छेदकसंसर्गताकाभावस्यापि भेदत्वे तथा न त्वसाधारणं भेदलक्षणं निर्वचनीयं तु शक्यमनेनि
र्वक्तुं न च तादात्म्यत्वेतरनिष्ठसाक्षादवच्छेदकतया ननुगमतादवस्थ्यात् परस्परविशेष्य
विशेषणभावापन्नघटीयत्वतादात्म्यत्वोभयाद्यवच्छिन्नसांसर्गिकावच्छेदकताकस्यावृत्ता या २
प्यसंग्रहाच्च एतेन तादात्म्यत्वेतरवृत्तिसाक्षात्संसर्गावच्छिन्नावच्छेदकत्वानिरूपकत्वनिवेशा

व॰

४८ त्वाननुगमः अवच्छेदकतावच्छेदकस्यावच्छेदकत्वेपि तन्निष्ठावच्छेदकताया आश्रयप्रद्योतिन परं
परासंबंधावच्छिन्नायाः साक्षात्संबंधानवच्छिन्नत्वादित्युक्तिरपि प्रत्युक्ता परस्परविशेष्यवि
शेषणभावानापन्नोभयावच्छिन्नसांसर्गिकावच्छेदकतायाः संग्रहात् इति चेन्न संयोग अ॰३
श्रे॰२ समवायादीनां विषयरूपेण संसर्गतायाः प्रामाणिकत्वमतेपि तादात्म्यस्यैतथात्वे मानाभावा
त् तृतीयसंयोगेन घटवानित्यादिप्रत्ययसंभवेन संयोगादिघुतसाधकप्रमाणप्रसारा

२ वच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावघटान्योन्याभा २

दित्वं तदनवच्छिन्नत्वात् । अत्र केचित् घटो न घटभिन्नो घटेन घटभेद इत्यादिप्रतीतिसिद्धघटान्यो
न्याभावावासंसर्गाभावद्वयोभावरूपाः कुसैद्धेटत्वादिनिरवच्छिन्नप्रतीतिर्माखिहत्वादीनामुपपत्त्या
वतिरिक्ताभावकल्पनापात्तन्यात्वादन्योन्याभावात्यन्ताभावः प्रतियोगिवृत्तिरसाधारणो धर्म्मः । न्या ३
तिर्विंतामणिकृताभिहितत्वात् प्रतियोगितावच्छेदक इत्यपीइ तिरीधितिकृताविहनत्वादन्याभा
वावच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावस्य [redacted] संसर्गाभावसमनियतस्य तत्स्वरूपानतिरेका

१ त्र तथा च घटत्वाद्यात्मकाभाववृत्त्यन्योन्याभावे तु तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंभवे
धा॰व॰ ऽप्यभावत्वासंभवान्नातस्तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वं संभवतीति लक्षणं किंत्वनुयो
गिताविशेषणतावान्योन्याभाववृत्तित्वस्य चोक्तेः युक्तः केवलान्वयित्वेपि प्रतियोगितावच्छेदकादिविशे
षितत्वघटत्वावगाहिज्ञानत्वादेः प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावावच्छेदकस्य सुनिर्वाचत्वान्नोपदर्शि
तयुक्तिस्तादात्म्यसंबंधस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं साधयितुमीष्टे इत्यप्रामाणिकमेवेत्त

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]॥ [illegible]
[illegible]॥ ॥శ్రీరామాయ నమో నారాయణాయ॥ [illegible]
[illegible]రామాయ నమో నమః॥ ॥శ్రీ[illegible]నమః॥ హయగ్రీవాయ నమః॥ [illegible]

विशेषणस्येव ता

दिति मन्यते न चेत्त्रिसंसर्गानुयोगितौदात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यापि भावभेदावि
गि २ शेषितस्य प्रतियोगितावच्छेदकविशेषितस्य प्रतिवध्यप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वच्छेदकघट
त २ कत्वेनोपपत्तावनुयोगिताख्यसंसर्गभावीयानुयोगितामावृत्तधर्मांतरकल्पनस्य निर्यु
क्तिकत्वात् अथ तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नत्वमपि प्रतियोगितागतं न क्लृप्तं किंतु कल्पनीयं त
स्य च निरूपकाश्रयादिभेदेन भेदः आवश्यकः अन्यथा हि प्रतिवध्यप्रतिबंधकतावारिक

५० मभ्यवसियतं निरूपकादिभेदेन भेदानुपगमे संयोगादिसंबंधावच्छेदकतायां तादात्म्यसंबंधावच्छे
दकताभेदप्रसक्तेरितिहृदयं स्यादितिलाघवमेव कुत्रानुगमकैकविशेषसाधकमनपवादमिति
चेन्न तथाहि स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकताश्रयादि स्वरूपकुस्याकुमैव नचावच्छेदकतात्वमकुसंका
ल्पनीयमिति गव्यंतद्गतरावच्छेदकतानुरोधेनानुगतनस्यात्खंडस्यावच्छेदकतात्वस्यापि कुत्सत्वात्
नचकुत्रस्यापि तस्य संबंधो स्यामवच्छेदकतायां कल्पनीयं वाच्यं मस्यात् एवम्प्रतियोगितायां वत्त्वा मिति

याता

दिधर्म्मावच्छेद्यत्वपर्यन्तस्यावच्छेदकतायाः प्रवि[redacted]स्वरूपसंबंधरूपत्वेस्या मवच्छेदकत्वसंबंधस्या
विकृष्टत्वात् तादात्म्यसंबंधवृत्त्यवच्छेदकतानिरूपितत्वमपि नातिरिच्यते स्वरूपसंबंधरूपत्वादे
त २ वं प्रागवत निरूप्यतात्वमपि नातिरिक्तं दर्शित युक्त्या निरूप्यतायां[redacted]तुरीयेन कुमत्वात् किंच
मवच्छिन्नात्मप्रतिबध्यत्वनिबंधकभावाधाव्यवस्यैकरूपपादाः प्रवच्छेदकतापाश्रयनिरू
प्यभेद पकेदिनेदैस्यतत्ववस्यानुपहारकत्वात् तन्नप्रतियोगितावच्छेदकनिरूपितत्ववैशिष्ट्यादिना
६

५१ निंनायाऽप्राश्रितत्वाः प्रतिवध्यप्रतिबंधकताघावच्छेदकहेटकत्वेति प्रसंगनवत्ताकात् इतिप्राचः नवी
नांस्तु अवच्छेद्यावच्छेदकतावादोतिरिक्तपदार्थतायाः सिद्धांतसिद्धित्वपातादात्म्यसंबंधस्यावच्छेद
न२ कतात्वनिरूपितावच्छेद्यतापदि॰ तनदायोर्निरूप्यनिरूपकतावादिकंच कल्पनीयमेवत्तदीव
निरूपकताद्भेद श्यनेदोर्वंधेनआवश्यकइतिगौरवंतदपेक्षयाननुयोगितागतविशेषकल्पनेलाघवमेवातो
ऽनुयोगिताविशेषएवाभ्योन्याभाववत्वंतत्वावच्छेदकधर्मविशेषादिविशेषितंप्रतिवध्यकना[illegible]या
वि॰

वच्छेदकत्वघटकमितिनानुपपत्तिः कापीतितादात्म्यसंबंधस्यप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वमप्रमा-
णिकं अत एव भावभिन्नत्वरूपमभावत्वलक्षणमन्योन्याभावत्वघटकाभावत्वघटितमित्यसोन्या
श्रयादिरितिदूषणमप्यनवकाशं अनुयोगिताविशेषरूपेणैवान्योन्याभावलक्षणघटक
त्वात्तस्यापितादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेतादृशानुयोगिताविशिष्टरूपेण
निवेशनस्यमकापिसुकरत्वान्नान्योन्याश्रयादिदोषदुष्टोक्तिरूपकारितिप्राचीनवाचोयुक्ति

रपिनैश्चैर्वाच्यातादात्म्यसंबंधस्यान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वेस्वीकृतेजात्या ५
नुयोगितागतविशेषसाधकप्रमाणानवतारस्यबलवताप्रतिपक्षनिरस्तत्वात् नचैवमत्यंता
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमपिसंयोगादिषुनसिध्येत्तद्दर्शितप्रमाणात्स्यानुयोगितागतविशे
षव्यक्तिप्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वाभावाद्यवच्छेदकत्वे विवचनोपपत्तेर्दत्तेनुरोधप्रसाराण्यापादनत्तेलौ
ज्जलिप्राप्तत्वादितिवाच्यंसंयोगेननाघटोनास्तिसमवायेनघटोनास्तीत्याद्याकारकप्रतीत्या

संयोगसमवायादिसंबंधावछेद्यतायाऽत्यंताभावप्रतियोगितासुसिद्धाएवमस्यकृत्स्नयाऽतिव
ध्यप्रतिबंधकत्वावछेदकनिर्वचनानुरोधविरहस्याकिंचित्करत्वात्तादात्म्यसंबंधावछेद्य
त्वेत्वन्योन्याभावप्रतियोगितायांनकथाचित्प्रतीत्यालिख्यतइतिनतत्प्रतियोगितायांतु
प्रत्याशापीतिप्राहुः इदंपुनरिहावधेयं घटःपटस्यादिप्रतीतेर्धर्म्यासंतताभावविषयत्वेतयैवो
पपन्नावतिरिक्तान्योन्याभावपदवाप्रामाणिकत्वात्तत्प्रतियोगितायांतादात्म्यसंबंधावछेद्यता

विचारस्तु सूत्तरां व्योमारविंदमकरंदसुगंधायमानः नन्वघटत्वमिह नास्ति स्याद्याकारको धर्म्मो संतानाभाव ५३
प्रत्ययो घटादिधर्म्मिप्रतियोगिकान्योन्याभावावगाहितयोपपद्यते किमितिरिक्तेन धर्म्मासंतानावे
नेत्यस्यापि सुवचतया विनिगमनाविरहादुभयसिद्धिरप्याहते तिवाच्यं धर्म्मासंतानाभावप्रतीतौ ध
र्म्मितो तुल्यत्वेन धर्म्मिमात्रप्रतियोगिकान्योन्याभावावगाहितायाः समाधेयत्वात् किंच व्यधिकरण
समवायादिसंबं‸च्छिन्नप्रतियोगिताकगगनासंतानाभावस्य धर्म्मान्योन्याभावेनान्यथासिद्धेः श्रा

धा

किंतुमप्यएकालात् समवायादिसंबंधेन गगनादिधर्म्मिणोऽप्रसिद्धत्वात्तदन्योन्याभावस्याप्र
सिद्धत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकेन संबंधेन प्रतियोगिध र्म्मिणो योन्योन्याभावस्तत्स्वरूपत्ता
दत्य २ याएवमनुवृत्तापृंकनीयत्वात्तथा एकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यान्यसंबंधेन प्रतियोगि
ध २ ध्व णेपर्म्मिसत्वप्रसंगात्तैरपटौनेसादौ धर्म्मिण एवसाक्षान्नत्वर्थविशेषणत्वेनोपास्थितत्वात्प्र
तियोगिकएवाभावो बोबोनजावोप्यनीपरंतु धर्म्मप्रातियोगिक इत्यवर्जनीयोन्योन्यभावस्य

पिनशंकनीयंप्रकारकरक्तादावयंनश्यामइत्यादिप्रतीतेर्धर्म्मान्योन्याभावविषयकत्वं याबाधितावि
५४ ४२ षयकत्वेनाप्रामाण्यापरिहारात्अतएवश्यामत्वादिधर्म्मान्योन्याभावविषयकत्वस्यैवावश्याभ्यु
पेयत्वेनसाक्षान्नञर्थविशेषणतयाशब्दबुद्धिस्थत्वेनैवाभावोनञाबोधनीयइतिनियमस्तु
तं२ मशक्यत्वात् सविशेषणाइत्यादिन्यायेनतत्रधर्म्मस्यश्यामत्वादेरेवनञर्थविशेषणतयाशब्दबु
द्धौभानंनधर्म्मिणोनानेकान्तादितितुसमानमुभयत्रसमाधानंविवादास्पदस्यान्योन्याभाव

स्यपुत्वं।तरेणासिद्धमतएवहापिनञर्थे धर्म्मितोवाधेनभ्रमपासंनवस्यप्रतिवादसंमतविततात्
क्ष२ ॥अथविषयावैलक्षण्येप्रतीतिवैलक्षण्यस्यदर्शनयाघटत्वंनास्तीत्याकारकप्रतीतितोघटो
नेतिप्रतीतेर्वैलक्षण्यस्यच सार्वलौकिकत्वपातनयोर्विषयवैलक्षण्यस्यावश्यंनिर्वाच्यत्वेननद्रूप
पादकत्वपातिरिक्तान्योन्याभावसिद्धिरम्यादृत्तेतिचेत्तु पाकांक्षघटेश्यामोनेतिप्रतीतेः श्यामत्वं २२
नास्तीतिप्रतीतितोवैलक्षण्यस्यदुरूपपादत्वयाकागतिर्नवमः किंचशिरस्कानाशादशायामन

५५ जा शेषशिखिनियमानस्य शिखावीवीनाः ष्टइतिप्रसयस्य विशेष्यताश्च विषयकत्वापाः अप्रामाण्यन
येनोपपादयितुमशक्यत्वाद्विशेषणाभिन्न शिखाज्ञानाशं [illegible] विषयकत्वमवश्यमंगीकार्य्यं
ज्ञोपपधात नन्वप्रतीत्याकारवैलक्षण्योपपघत्वैर्विषयावैलक्षण्ये पि शिखाज्ञानशशिखीनष्टइसनयोः प्रतीत्या
कारयोर्वैलक्षण्यात् अतस्तदनुरोधेनैव नियमस्यांगीकर्तुमशक्यत्वात् धर्म्मांशे नाम्नाविषयक
त्वं स्वप्रकारमेवकादोनेत्यादिप्रतीतीनां इदमत्र सम्यक् प्रतिभाति अंशे निवाधकेप्रतीतीनैव लक्ष

न्या॰ स्यएवंविषयवैलक्षण्याधीनमेवेतिशक्यंनियमयितुंदर्शितस्थलेपिस्वाध्याम्मिताऽनर्हत्वात्
दीपनाशप्रतीतौबाधकसत्वेनव्यभिचारानवकाशात् तथाचघटत्वंनास्तिघटोनेतिप्रतीत्योर्वि
षयवैलक्षण्यस्यावश्यंवाच्यतयाधर्म्मासंसर्गाभावेनरस्यधर्म्मैन्योन्याभावस्यवसिद्धिरव्याहतान्तरकेवदेश्या
भोनेतिप्रतीतोपिधर्म्मन्योन्याभावबाधेनधर्म्मिसंसर्गाभावविषयकत्वंकल्प्यतेइतिबाधकविरहघटितस्या
नियमस्यनकापिव्यभिचारः वस्तुतस्तत्प्राव्यवृत्तिधर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकोन्योन्याभावोपिप्रतियो

५५ गितावच्छेदकानवच्छेदकदेशकालावच्छेदेनप्रतियोगिव्याप्यवृत्तित्वोपपत्तेर्मूलेवृक्षेनकपिसंयोगइत्यादिप्रती
स्तो०२ तिवन्मूलेवृक्षेनकपिसंयोगीत्यादिप्रतीतीनां रक्तोनारश्यामइदानीमिहघटेनश्यामत्वमित्यादिप्रतीतिवदिदानी
मयंघटोनश्यामइत्यादिप्रतीतीनांचतत्साधकत्वादितिश्यामोनेत्यादिप्रतीतीनांश्यामान्याभावविषयकत्वे ना०३
भि०२ बाधकंनापिव्यभिचारशंकानचायंवृक्षोनकपिसंयोगीमूलेऽयंघटोनश्यामइदानीमित्यादिप्रतीतिर्ना
मभेदावगाहिनीनांभेदस्याविरोधित्वात्प्रतियोगितावच्छेदकवत्संयोग्यन्याभावोऽप्रामाणिकइतिवाच्यंत

दवच्छेदेनाव्याप्यवृत्तिधर्म्मप्रकारकबुद्धौ तदवच्छेदेन तदभावप्रकारकज्ञानस्यैव हि प्रतिबंधकत्वं नतु
तत्राऽवच्छेदकानंतर्भावेणापि प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावं तरंकस्य नेद्रूतरविषयविरोध्यविरहादिस्वा
वच्छेदकविशेषावच्छेद्यत्वमनवगाहमानस्य तादृशज्ञानस्याविरोधित्वात् अन्यथा वृक्षे कपिसंयोगादिप्रकारकज्ञा
नस्य विरोधित्वसंर्भवेन याकपिसंयोगादिप्रतियोगिकात्यंताभावानामपि प्रतियोगिमत्त्वसिद्धिप्रसंगाद
व्याप्यवृत्तित्वासिद्धेर्व्वर्म्मण्यवृत्त्युच्छेद एव प्रसज्येत एतेन धर्म्युपसर्जनत्वयोपस्थितस्य श्यामत्वादेरभा

५७ वाक्यये निराकांक्षत्वपूर्वसंभववृत्तिराकैत्रविशेषणत्वयोऽस्मितस्यान्यत्र स्वातंत्र्येण विशेषणत्वमान्वये नि
ऌअर राकांक्षत्वस्यापूर्वैसंसिद्ध्येत [redacted] स्य था राजकीयपुरुषबोधतात्पर्य्येण पुरुषस्य राजपु
त्ररातिपुरुषोपसार्य्यत्वामित्यादिवाक्यस्यापिप्रामाण्यापत्तेः नचतत्रवृत्त्यैकदेशार्थ्येतस्याराज्ञो
५८ नपुरुषान्वयसाकांक्षत्वाभावात्तिनरोपसर्ज्जनयेत्तिननदत्तुरोधोनोक्तसुत्पत्तिरावश्यकीतिवाच्यं
तत्रैकदेशार्थ्येवद्धिविशेषणत्वान्वयनिराकांक्षत्वनापादकत्वतादशस्यत्नूपसासिद्धेरिहतुविशेष्यवाच

कपर्दस्यैववृत्तिवहिर्भूतत्वेनतदन्वयनिरूपकांहत्तासंयत्नयेभ्युतपत्त्यंतरकल्पनस्यावश्यकत्वात्
अतएवसविशेषणानांवृत्तिर्नवृत्तस्यविशेषणयोगोनेतिकात्यायनवार्त्तिकेविशेषणपदोपा
दानंसाधुसंगच्छते प्रतियोगीपदादन्यपदन्यनकारकादपि वृत्तिशब्दैकदेशस्यसंबंधत्वेन
तेनैव्यक्तेत्रतिकानंत्रपरिशिष्टमपितेनेतिबुद्धिस्थविशेषणार्थकत्वयोस्तात्कथनवार्त्तिकसमा का२
नार्थकत्वयोन्नेयं चैत्रस्यदासनार्य्येसादौवृत्त्यैकदेशार्थ्यदासदौचैत्रसंबंधादेरन्वयोपपत्तये

५१ क्तृत्तियोगिपदादन्यदिति प्रतियोगिपदं नियतत्वापेक्षणीयसंबंधिबोधकपदं तेनपरंपरासंबंधघता

शा २ त्पर्य्यणाख्याकौस्यकमलिनीकुसममित्यादेर्नसाधुत्वं संबंधित्वेप्यनपेक्षणीयत्वात्तप्रकरणा

शि ३ दिनोपात्तो कदाचित्कथंचिदपेक्षणीयत्वात्समवेधिनियमांशमादिसात्र शदैः श्रौतित्तपत्रदसादे

शातनादिक्रियामकत्वेकदेशार्थेत्वनीयांतार्थश्शरस्याध्यात्वादेरन्वयबोधोयपत्तेपेकारकारन्यादिति

वृत्तिश्चसमासस्तुस्वाध्यासादिरितिनात्रव्यारत्वान्नावसरत्वसादिकमपास्तं अन्योन्याभावस्याप्यव्या

प्ववृत्तित्वानभ्युपगमेनश्यामत्वावछिंनाभावविषयकतयानश्यामइत्याकारकप्रतीत्युपपादनाना
मर्हत्व युक्ततमं चैतत् ॥ अत्यंताभावबोधो अनुयोगिवाचकपदोत्तरंसप्तम्यपेक्षायाअनुत्पत्तिसिद्ध
त्वेनायंनश्याम इत्यादेरनुयोगिवाचकपदोत्तरप्रथमासमभिव्याहृतस्यात्यंताभावविषयकबो
धोपधायकतयोपपादनासंभवात् अतएवंन घट इत्यादिघटसंसर्गाभावबोधकतावारणाय
त्वादृशाभ्युपगन्तरेवंद्वरणीयत्वात् नचनेदंमेवत्रस्यत्यादौविनत्वार्थ्यसंबंधादेरभावबोधो वा

६० त्तेऽनुयोगिवाचकपदोत्तरं सप्तम्यन्तयेऽत्र णत्त अभिचारपराहतेयं अनुत्पत्तिरिति वाच्यं नञ्पदेन प्राति
पदिकार्थस्यासंसर्गाभावबोधनेऽनुयोगिवाचकपदोत्तरसप्तमी न नञादिपदैरभावादिबोधोत्पाद
केऽपि न व्यभिचारः इदं तु तत्त्वं समनियतानामभावानामैक्यस्य लाघवप्रमापितत्वेन धर्म्मासं
सर्गाभावादतिरिक्त एव धर्म्मस्यान्योन्याभावः परं त्वनुयोगिताविशेषमहिम्ना प्रतीतिवैलक्षण्यं एवं नि
र्वहतीति तद्विशिष्टविषयक एवान्योन्याभावत्वेन विभागः तादृशानुयोगितापर्य्याप्त्यतिरिक्ते पदार्थ्य

नाथाः सिद्धांत सिद्धलक्षणानाश्रयादि स्वरूपं तन्मते वैलक्षण्यधर्म्मावच्छिन्नाभावे पर्य्यवसानं नचातिरिक्ता
नुयोगिकत्वांशे तदुक्तविशेषं चोपगम्य प्रतियोगिसाकार वैलक्षण्योपपादनमपेक्ष्य धर्म्मावच्छिन्नाभावतोऽतिरि
क्तएव धर्म्मस्योन्याभावः सिध्यनुयुक्ति सिद्ध्यर्थेने देसमनैपसमात्रस्याकिंचित्करत्वादिति वा
च्यं अतिरिक्ताभावोपगमेपि तत्रानुयोगिताविशेषस्यावश्यमुपगंतव्य तथा लाघवानवकाशादि
सति नवीनाः अपमत्र विशेषः प्रतियोगित्वानुयोगित्वनिरूप्यत्वानिरूपकत्वादि वृत्तिनिपा

६१ मकसंबंधानांनाभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वमितिनियमेतादात्म्यातिरिक्तत्वंवृत्त्यनियामकसं
बंधस्यान्योन्याभावभिन्नत्वंवाभावस्यविशेषणतांतादात्म्यसंबंधस्यान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छे
दकत्वावादिभिरवश्यमुपादेयंतदनंगीकारमतेतुननत्रतादृशविशेषणतानिविशेष्याभावसंयोगाभावइ
तिलाघवमितिदिक् ध्वंसप्रागभावयोःप्रतियोगितानकेनचित्संबंधेनधर्मेणावावच्छिद्यते संस
र्गविशेषावच्छेद्यतास्याधकस्यप्रतिवध्यप्रतिबंधकभावान्यथानुपपत्त्यादेःसंसर्गविशेषोहि

टि
द्विरिवृत्तप्रतीतिस्यादेवं हानवकाशाद् इह घटो ध्वस्त इत्यादिप्रतीतेर्यत्र किंचिद्घटध्वंसवति तद्घटध्वं उ१
सवत्तिवाविशिष्टतयाघटप्रतियोगिकध्वंसावगाहित्वेनैवोपपत्तेर्धर्म्मावच्छेद्यतासाधकप्रमा
ता३ णस्याप्यनवकाशात् असत्ताभावादिप्रतियोगितायां हि धर्म्मावच्छेद्यतासाधकमिदं मानं य
दि घटप्रतियोगिकाभावसामान्ये घटो नास्तीति प्रतीतेर्विषयः स्यात्तदा यत्र किंचिद्घटवत्यपि घटो
नास्तीति प्रतीतेः प्रमात्वं प्रसज्येत घटान्तरप्रतियोगिकाभावस्य तत्राबाधात् तस्य च घट

६२ प्रतियोगिकत्वानपायात् न च सकलघटप्रतियोगिकाभावो ऽघटो नास्तीति प्रतीतेर्विषयः सत्तु यत्र किँद्घटाधिक वि॰
रणे बाधितस्तत्र सघटस्य तत्राभावविरहादिति न तादृशप्रतीतिप्रामाण्यापायतिरिति वाच्यं सकलघटप्रति ने॰२
योगिकस्यापि तदधिकरणेऽव्यक्तिभेदे विशिष्टघटाभावाधात्मकस्य ततत्त्वोतेन रैहाए वृत्तित्वविशिष्टघ
टाभावाधात्मकस्य च विशिष्टाभावस्य घटपटोभयं नास्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धस्य घटपटोभयाभावा
धात्मकस्य पटादृत दितरोभयं नास्तीत्यादिधाकारकप्रतीतिसिद्धस्य घटपटेतरोभयाभावाद्यात्म

कस्यांनततोनीलघटनीलेतरघटोभयंनास्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धस्यनीलघटनीलेतरघटोभयाभावाधा
या२ लकस्यव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावरूपस्य[redacted]यत्तुकिंचिद्घटवत्यप्यबाधात्
एतेनघटत्वन्यूनवृत्तिप्रतियोगिताकोघटत्वव्याप्यप्रतियोगिताकोघटत्वव्यापकप्रतियोगिताकोघ
टत्वसमनियतप्रतियोगिताकोवाभावोघटोनास्तीतिप्रतीतिविषयइत्युक्तावपिननिस्तारः घटा
न्तराभावविशिष्टाभावादेर्दर्शितव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानामव्याप्तेः

६३ अतोघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभावोघटोनास्तीत्याद्याकारकप्रतीतिविषयइतिस्वीकरणीयंएवंचघ
टत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारताकग्रहत्वावच्छिन्नंप्रतिघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रकारकनिश्चयत्वे
नप्रतिबंधकतायाअवश्यनिर्वाच्यतयाप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावनिर्वचनानुरोधेनापिघटत्वादेर्धर्म्मि
ष्यासेनाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंसिध्यतीतिदिक्नत्रघटादिप्रतियोगिकाभावाप्रकारकनिश्चयत्व न२
प्रतिबंधकतावच्छेदकंशक्यमास्तांतुयन्न किंचिद्घटवत्यपिघटप्रतियोगिकाभावसत्वेनविषयविरोधवे

धुर्यात् अत एव घटादिकमेवोपलभमाना नो घटत्वादिकं पश्यतामप्यविविंचंतो स्पष्टं तद्दर्शनं संक्षे

वघटत्वादयो धर्म्मा अनुपलभ्यमानत्वादप्रयोजनकत्वाच्चेत्यादयः कुतर्काः परास्ताः दर्शनप्रतीतिविष

यत्वव्यवस्थानुरोधेन प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावादिनिर्वाचनानुरोधेन च घटत्वादिधर्म्माणामपि सिद्धेरा

वश्यकत्वात् अत एव च जातिगुणक्रियादीनामाश्रयद्रव्यस्वरूपतामंगीकुर्वाणानां शंकरदर्शनाच

नुयायिनां गुणक्रियाजात्यादयो निर्गुणादिषु नैव ते गुणादिमन्तः स्युः आद्ये आघातो द्वितीये त्वनव

९४ स्यात्माश्रयादिदोषोऽसम्बन्धपरम्परानुसन्धानानुबन्धप्रबन्धरचनादिकमप्यपास्तं धर्म्मधर्म्मिनेदाद्वीकारेप्रतीति
विषयस्य स्यायाः प्रतिबंध्यकप्रतिबंध्यकतावादिनिर्वचनेस्य[illegible]चानुपपत्तेरप्रसुत्तरत्वात् यदि हि कुण्ठत्वद्रव्यत
योर्वृदस्यैवैकस्मेव स्वरूपं स्यात् निर्विकल्पकवीशिष्टबोधयोर्विशेषउपलभ्यमानो विलियेत विषयाविशेषा
त् विलीयेत चद्रव्यमित्याकारकाद्दृट विषयकबोधाद्दृट इत्याकारकस्य नाद्विषयकबोधस्य विशेषो विषयविशेषवि
नव रहात् अतवृ्स्यैत्माश्रयादिदोष इति तु मनोराज्यापत्ते आपत्ति विशेषोऽप्यनवस्थादिना दुक्तमावाधेः सचा

यंतर्कः पंचविधः आत्माश्रयान्योन्याश्रयचक्रकानवस्थाप्रमाणबाधितार्थप्रसंगभेदादिति आत्माश्रया

नं२ दकज्ञप्तिन्यायथापर्वतो यदि निर्वह्निः स्यान्निर्धूमः स्यादित्यादि तत्र निर्धूमत्वं बाधितमनिष्टमापाद्यते निर्वह्नि

त्वज्ञानेनाहार्यरूपेण इहतुगुणवत्तिगुणवत्त्वज्ञानेनाहार्येनापितदापादनीयं संभवति किंचिदनिष्टं यदिगु

णवत्तिगुणः स्यात्तदा किं स्यादित्यनिष्टस्योद्भावयितुमशक्यत्वात् तस्मादेवंविधविपर्ययस्यानवस्थाप्रतिघातनमवि

चारितरमणीयमेवेति तस्माद्धं सप्रागभावज्ञानानां प्रतिपक्ष्यादिवो च विरोधितयान न तत्प्रतियोगितापं

६५

धर्मावच्छेद्यतायाः संसर्गविधेयताया वा साधकं किञ्चित्प्रमाणं प्रसरतीति नवीनाः। वस्तुपूर्वोत्तरकालौ संबन्धीभूय ध्वं
सप्रागभावयोः प्रतियोगितावच्छेदकाविति सांप्रदायिकमतं तन्न तदुपादेयं पूर्वोत्तरकालयोः संबन्धविधया तत्प्र
तियोगितावच्छेदकत्वेपि प्रमाणानवतारात्। यद्यपि ध्वंसश्यामे पश्चात्पाकोत्तरं रक्ते घटे इह श्यामो नास्तीति प्रतीतेर्नो
संत्ताभावो विषयः प्रतियोगिमति तदसत्त्वात्। किन्तु ध्वंस एवेति तत्रैव घटे श्यामतादशायां रक्तो नास्तीति प्रतीतेः प्राग
भावो विषयस्तत्तदीयप्रतियोगितायाश्च श्यामत्वरक्तत्वादिकं धर्मविधयावच्छेदकमवश्यमभ्युपेयं। निदिश्य

मरक्तप्रतियोगिकध्वंसप्रागभावादिमत्त्वेन तादृशप्रतीतेर्विषयैत्तिशंक्यं समाधत्ते तु न ष्मासत्तिसन्तानाविश्यैः
स्था २ ~~मरक्तादिध्वंसप्रागभावाधिकरणो~~ मरक्तादिध्वंसप्रागभावाधिकरणो श्यामरक्तादिस्तावता किं न्वे विश्या
मो नास्ति रक्तो नास्तीत्यादिप्रतीतीनां प्रामाण्यप्रसंगात् न श्यामत्वरक्तत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकध्वंस
प्रागभावविषयकत्वेनैव तादृशप्रतीतेरुपपादनीयाः न च स वैषामेव श्यामरक्तादिप्रतियोगिकध्वं
सप्रागभावानां श्यामत्वारक्तत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य न वक्तोपगंतव्यतया सन्तानाविश्यामरक्ते

६६ प्रतियोगिकध्वंसप्रागभाववति श्यामे रक्तः दशावच्छिन्ने श्यामो नास्ति रक्तो नास्तीत्यादिप्रतीतीनां प्रामाण्यप्रसं
गो दुर्वार एव तत्र विद्यमानानां श्यामरक्तादिध्वंसप्रागभावानामपि श्यामत्वरक्तत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिता
कत्वादित्य किंचित्करणावध्वंसप्रागभावयोर्धर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वांगीकारोपीति वाच्यं यतो ध्वं
सप्रागभावयोः श्यामत्वरक्तत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं न सदातननमुपपन्ने किंतु तदधिकरणे श्यामो
तिप्रतीतानां नारक्तो नास्तीति यदा यदा प्रामाण्यमुपपन्नेन तन्तत्कालावच्छेदेनाभाव्यवृत्तेव तत्तद्धर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगि

ताकत्वं तत्रोपेयपत्ते इति नकापि प्रसंगात्तिप्रसंगाविनिर्मोचीनेसमाधानं तदपिनैवादरणीयं श्यामरक्ता

द्यधिकरणेऽधित्वनैधिकरणकालाद्यवच्छेदेन श्यामत्वरक्तत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकासंतनाभावानाम भा०२

प्याप्यवृत्तित्वोपगमेन समावेशस्य समाहितप्रायत्वेन तत्र श्यामो नास्तीत्यादिप्रतीतीनां तादृशासंतनाभा रक्तो नास्ती

वविषयकत्वेनैवोपपत्तेर्द्वित्वसभागाभावयोर्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वोपगमानुभययो[illegible]गात् न च

तत्तत्कालावच्छेदेन प्रतियोगिमत्ससंततनाभावसंबंधोपगमाद्दोर् एवंममत्वद्वश्यकृतेन ध्वंसेनत्वासीति

६७

त० प्रतीतेरुपपन्नत्वात् एवमित्तिदेवसाधकं ध्वंसादाववच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यैनिवार्यंननेदुर्म्मावच्छिन्नप्र

तियोगिताकत्वनदन्नावयो कालविशेषावच्छिन्नयोर्ध्वंसादौ अभ्युपगतयोर्मानावश्यकत्वेनतत्तादृशला

ववानवकाशात् किंचनास्तीतिप्रतीतेर्ध्वंसादिविषयकत्वमकृतकल्पनीयमनुनवविरुद्धंचरक्तोनास्ती

त्याद्याकारकप्रतीतेःकदाचिद्ध्वंसतात्माभावावगाहित्वंकदाचिद्ध्वंसाद्यवगाहित्वमित्यपिसमाधानंमूसाघ

वसमानाकारकप्रतीतीनांसमानविषयकत्वस्यौचित्यावर्जितत्वेनतत्परित्यागस्यसाहसावलादि

मू॰ह॰१ सादिकंबहुतरं[illegible]नीयमस्मान्नहन्तमहाप्रमादितव्यप्रसेतव्यं गुणकर्म्मान्यत्वादिविशिष्टसत्ताना
स्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धविशिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकताविशेष्यांशपर्य्याप्ताविशेषणांगुणक
र्म्मान्यत्वादिकंविशेष्येसत्तात्वादिकंसमवायविशेषणतावृत्तिसमानाधिकरणसंसर्गवृत्तिसा
मानाधिकरण्यसंसर्गेणगुणकर्म्मान्यत्वादेःसत्तात्वाद्यंशेविशेषणान्वयमासमानत्वा[illegible]त्पर्य्या ५२
प्तिरग्रेवक्ष्यतेतत्तद्धर्मावच्छेदकतापर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकंचविशेष्यविशेषणांशपर्य्याप्तसत्तास

५८ अवच्छिन्नत्वादिकं किंत्वपर्याप्त्यक्तिर्भविष्यति सेयमवच्छेदकता लघुधर्मे संभवति गुरुधर्मेण मन्यते
इति कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादिप्रतीतिसिद्धाभावप्रतियोगितावच्छेदकं घटत्वादिकमेव न तु कंबु
ग्रीवादिमत्वादिकं कंबुग्रीवास्यवयवसंयोगविशेषस्तस्यावच्छेदकत्वं कंबुग्रीवात्वजातावच्छि
न्नमानेकल्पनीयमिति गौरवं तत्र पेवर्यावद्घटत्वगतानवच्छिन्नावच्छेदकता कल्पने लाघवात् ए
मा वं कंबुग्रीवादेरवच्छेदकत्वं साक्षात्पर्यवसानत्वादिना परंपरासंबंधेनावच्छिन्नकल्पनीयं ततो भवती अ

वलाद्यवं समवायात्मकसाध्यासंबंधावच्छिन्नघटत्वनिष्ठावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकताकल्प्यते तादृशापेक्षी
द्यवगौरवपोऽर्हीनं गुरुरूपावच्छेदकतासिद्धेः प्रतिबंधकमिति प्रांचः नवीनाः पुनरत्रापितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियो
गितायाः प्रतियोगिसंसर्गविषयानन्तर्भावेभावस्यानुत्पत्तिसिद्धत्वात्तथापि गौरवज्ञानेकंबुग्रीवादिमात्रा
त्वीत्याघाकरकप्रतीत्युदयाद्वसेव गुरुरपि धर्मः प्रतियोगितावच्छेदक इति सिद्धांतयंति अवच्छेद्यानतिरिक्त
उ· वृत्तित्वं [illegible]एप्यवच्छेदकत्वं नच गुरुधर्मसाधारणं सर्वदा[illegible]दिसिद्धं तेन नतिरिक्तवृत्तित्वं नदभाववदवृत्तित्वं

पव्याहटसामान्याभावादेः प्रतियोगितायाऽप्रभाववत्तिपदावद्वृत्तित्वंघटत्वादावच्छेदके ऽप्रव[illegible]गाहते
६१ नेदमवच्छेदकत्वमभाववद्वृत्तित्वादिरूपंपर्वतत्वादिनिष्ठंपर्वतोवह्निमानित्याद्याकारकानमित्यादिः
तत्रपर्वतत्वादौघटाभाववद्वृत्तित्वादिकंप्रकारतयानभासतेतादृशबोधेऽनवच्छिन्नपर्वतत्वादि
भानस्यैवानुभविकत्वात्तथाप्रतेतुपर्वतत्वादिवृत्तिविशेष्यतावच्छेदकतानिरूपितसांसर्गिकावच्छेद
कतावच्छेदककोटौघटाभाववद्वृत्तिपर्वतत्वादिप्रतियोगिकत्वविशिष्टसमवायापर्वतत्वादेः सम

क॰

वाय्वादिः संबंधो भासते इति यावत् अथ द्रव्यगुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्तादेर्धर्म्मितावच्छेदकस्य द्रव्यत्वा
दिप्रकारानतिरिक्तवृत्तित्वं नोपपद्यते विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वेन द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिगुणादौ वृत्तेमा
नत्वात्तन्न च तदभाववद्वृत्तित्वं तदभाववद्वृत्तिसाधिकरणनाकत्वं द्रव्यगुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टस
त्तावृद्दित्यादिप्रतीतिविषयत्वं तदा च द्रव्यगुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्ताधिकरणेतोपेयते गुणे च
सा तोपेयत इति द्रव्यत्वाभावाधिकरणगुणवृत्तिसाधिकरणकत्वं विशिष्टसत्तादावबाधि

१० तमितिवाच्यंतथासतिस्पृष्टसत्तावच्छेदेनद्रव्यत्वप्रकारकप्रतीतेरपिप्रामाण्यापत्तेः गुणेप्यहतिर्यग्द्रव्यनिष्ठा
गुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्ताधिकरणतासाद्विस्पृष्टसत्तायानिरूपितानवसैवेतिद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिस्वा
धिकरणतात्मकत्वस्यस्पृष्टसत्तायामकाधित्तत्वात् नचतत्स्वाभाववद्वृत्तिस्वावच्छिन्नाधिकरणताकधर्म्मव
त्त्वंविवक्षणीयंदोषइतिवाच्यंसत्तात्वस्यसत्ताधिवृत्त्यधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वेपिगुणकर्मा
न्यत्वविशिष्टसत्तात्वस्यतत्पर्याप्तत्वेनतद्वत्त्वस्यसत्तायामबाधात्तन्नैवातिप्रसंगसावकाशात् मैवंतद

भावपदवृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरणताकतद्धर्म्मवत्वं तेन रूपेण तदनतिरिक्तवृत्तित्वं नादृशधर्म्मावच्छिन्नप्रति
योगिकत्वविशिष्टसमवायत्वादिना विशेषणतावच्छेदकतावच्छेदकसंसर्गभानमपपेयते विशिष्टसत्ता
वच्छेदेकद्रव्यत्वंप्रप्रकारकप्रतीतिस्तु द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरणताकविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्न
प्रतियोगिकत्वविशिष्टेन समवायत्वेन विशिष्टसत्तायाः संबंधमवलंब्यने इति तस्याः भासमानत्वं सत्तावच्छेद
नद्रव्यत्वप्रकारकप्रतीतिस्तद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरणताकसत्तात्वादिविशिष्टप्रतियोगिक

७१ त्वविशिष्टसमवायत्वेनविशेष्यतावच्छेदकीभूतसत्तायाः संबंधमवगाहत इति तस्याप्रामाण्यं चोपपद्य
ते संसर्गतावच्छेदकीयभ्रमसंग्रहाय्यैव भ्रमत्वस्य विशेषणगर्भतयावश्यकत्वात् संसर्गतावच्छेदकघ
टकतयाभासमानस्य च द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणताकत्वस्याविषयतायां प्रकारतात्व
विरहेपि विशेषणतात्वस्याबाधितत्वान्न हृदित भ्रमत्वनिर्वाह इत्यभिहितप्रायम् द्रव्यत्वादिकं यत्रानवच्छिन्नविशे
ष्यतावच्छेदकतया भासते तत्र प्रकारीभूतविशिष्टसत्ताद्यभाववद्वृत्तिद्रव्यत्वादिप्रतियोगिकत्वेनैवच्छिन्नद्रव्यत्वादि वा०

घटितेनसंबंधभानमुपेयं विषयताभेदस्यावश्यकतयानुगतैकोक्त्यरावश्यकत्वात् अतएवप्रकारप्रतियोगिकाभा
वनिवेशेवैशिष्ट्यासज्यवृत्तिधर्म्मावछिन्नप्रतियोगिकाभावमादायाप्रसंगभयात् प्रकारतावछेदकावछिन्नप्रतियो
गिताकत्वेनावश्यमभावोनिवेशनीयइति यत्रप्रकारतावछेदकमप्रसिद्धंतत्रस्वरूपतोद्रव्यत्वादेःप्रकारतास्थलेतादृशा
भावघटितसंबंधभानसमाधानंदुर्निवचमितिप्रस्तुक्तं प्रकारभेदेनभेदस्यावश्यकतयायत्रप्रकारतावछेदकमप्रसि
द्धंतत्रप्रकारीभूतद्रव्यत्वादिनिष्ठानवछिन्नावच्छेदकनिरूपकप्रतियोगिताकान्योन्याभाववद्वृत्तित्वरूपस्यतत्त्वनति

७२ रिक्तवृत्तित्वस्यसंबंधघटकतयानिवेशनीयत्वेनानुपपत्त्यभावात् अवछिन्नप्रकारतास्थलेतुप्रकारतास्थलेतुप्रकारता
वछेदकावछिन्नप्रतियोगितावछेदकताकान्योन्याभाववदवृत्तित्वंप्रकारतावछेदकावछिन्नप्रतियोगिताकान्योन्योभा
ववदवृत्तित्वं प्रकारतावछेदकावछिन्नप्रतियोगिताकात्यंताभाववदवृत्तित्वंवासंबंधघटकतयाभासतइत्युपगंतव्यमु
भयथापिसामंजस्यात् अथान्योन्याभावघटितताद्दशानतिरिक्तवृत्तित्वस्यनिवेशेप्रतियोगितावछेदकतानिवेशाधिक्या
द्गौरवमतोलाघवादत्यंताभावघटितमेवानतिरिक्तवृत्तित्वंभासतइतिसेत्स्यतिननुकदाचिदप्यन्योन्याभावघटितमन

तिरिक्तवृत्तित्वभाने प्रकारतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनाभावोऽवश्यनिवेश्यः अन्यथासंबंधांतरावच्छि
न्नप्रतियोगिताकभावमादायाप्रसंगात् अन्योन्याभावप्रतियोगितात्तुसंबंधविशेषावच्छिन्नतयानविशेषणीया तत्प्र
तियोगितायानानासंबंधत्वावच्छिन्नत्वविरहादित्यन्योन्याभावघटनायांविपरीतलाघवमितिवाच्यं प्रतियोगितायां
संबंधविशेषावच्छिन्नत्वनिवेशनस्यानावश्यकत्वेप्यन्योन्याभावमादायाप्यप्रसंगस्यदुर्वारत्वात् अवच्छेदकतावच्छेदक
संबंधनिवेशनस्याप्यवच्छेदकतावच्छेदकसंबंधनिवेशनमादायसाम्यान्नगौरवसंपादकतेतिचेन्न अत्रोच्यते संयोग

×२ भावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकतायां प्रकारतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेशनस्यावश्यकत्वात् अन्यथासंबंधांतरेप्रकारवतोऽन्यस्या ×२

७३ दीनामव्याप्यवृत्तीनांप्रकारतास्थलेतत्तद्भाववद्वृत्तित्वंविशेष्यतावच्छेदकस्यदुर्लभमित्यप्रसक्तिनिवृत्तयेप्रतियोगिवैयधि
करण्येनात्यन्ताभावोविशेषणीयस्तस्यचप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वात्मकस्यसंयोगादव्याप्यवृत्तिप्रतियोगिकाभावे
पिसंयोगाद्यनधिकरणगुणादिवृत्तित्वादव्याधितत्वमित्यप्रसंगतादवस्थ्यात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्व
पर्य्यवसितं प्रतियोग्यनधिकरणत्वंवृत्तित्वनिरूपकतयानिविष्टेऽभावाधिकरणेनिवेशनीयमन्यथातादृशान्यत्वविशिष्टसं
योगत्वाद्यवच्छिन्नस्यप्रकारस्यद्रव्यत्वाद्यावतिप्रसक्तिनिर[illegible]र्त्येयोगाद्द्रव्यत्वाद्यवच्छेदेनतादृशविशिष्टसंयोगत्वाद्यवच्छि
न

न्नप्रकारकबोधस्यप्रसंगात् प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वंच प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकवृत्तित्वनिरूपकतावच्छेदकताकाधिकरणत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोभेदः नातःकालिकविशेषणता
दिसंबंधेनदर्शितविशिष्टसंयोगत्वाद्यवच्छिन्नस्याधिकरणतायावृक्षादौसत्वेपिदर्शितातिप्रसंगः अन्योन्याभावघटिता
नतिरिक्तवृत्तित्वशरीरेतुप्रतियोगिवैयधिकरण्यंनैवनिवेशनीयमितितद्घटकसंबंधाद्यनिवेशप्रयुक्तंमहदेवलाघ
वं अन्योन्याभावोप्यव्याप्यवृत्तिरितिमते यद्यपियथाश्रुतेसंयोगादिप्रकारानतिरिक्तवृत्तित्वस्यद्रव्यत्वादौविशेष्यतावच्छे

७४ दृके दुर्लभतया ऽप्रसक्तिनिवृत्तये प्रतियोगिवैयधिकरण्यनिवेशस्यावश्यकतास्त्वेव तथापि प्रतियोगित्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताकोभेद एव तदधिकरणे निवेशनीय इति लाघवमपरिहार्य्यम् वस्तुतो बाधाभावादिप्रयोजकसमवधाने ऽबा
धितसंबंधभानमबाधितं न तत्र लाघवगौरवविचारः किमपि फलं प्रयोजयति सति प्रयोजकसंकरे लघुनोप्यन्योन्या
भावघटितानतिरिक्तवृत्तित्वस्येव गुरुणोप्यत्यंताभावघटितस्य तस्य भानसंकरस्येष्टत्वात् एवं व्याप्यवृत्तेर्गुरुत्वादेः
प्रकारस्य तादृशसंसर्गकोटिप्रविष्टो ऽभावः प्रयोजनाभावात् प्रतियोगिवैयधिकरण्याद्विनानविशेषणीयो विशेष

णीयोप्यव्याप्यवृत्तित्वभ्रमदशायांवाधात्तद्घटितस्यतदीयतादृशसंवंधस्यभानासंभवात् तथाचप्रयोजकसमवधाना
समवधानाभ्यांतादृशविशेषणघटिताघटितसंवंधानामेकैकसमुदितभानाभानोभयोपपत्तिरव्याहतेतिसारं तत्रघा
भावः प्रकारतावच्छेदकसंवंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनविशेषणीयः प्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नत्वादिनाविशेषिता
यामेवप्रतियोगितायांप्रकारतावच्छेदकसंवंधावच्छिन्नत्वंनिवेशनीयमितिफलितं तेनसंवंधांतरावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकप्रकाराभाववतिविशेष्यतावच्छेदकस्यवृत्तावपिनाप्रसंगः नोपादेयमेववाप्रकारतावच्छेदकसंवंधावच्छिन्नत्वंप्र

कारतावच्छेदकसंबंधे नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधित्वरूपस्य प्रतियोग्यमधिकरणत्वस्य निवेशनेन संबंधांतराव
च्छिन्नप्रतियोगिताकतद्भावस्यघटकबहिर्भावसंभवात् नचैवं तादृशसंबंधेन प्रकारसंबंधीतरावृत्तित्वमेव सम्यगन्योन्या
भावात्यंभावयोः प्रकारीययोर्निवेशेऽप्रयोजक इति वाच्यं यथासन्निवेशे वैयर्थ्यविरहेण तदुभयघटितसंसर्गभानस्या
पिप्रामाणिकत्वात् नहितादृशाभावघटिततद्घटितधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकयोरभावयोरैक्यं संभवतीति येन तत्प्रति
योगितावच्छेदकघटकविशेषणवैयर्थ्यं संभाव्येत समनियताभावैक्येपि विशेषणविशेष्यभावविपर्ययाधीनं निवेशं

तरमनिवार्यमितियथासन्निवेशवैयर्थ्यविरहः सुसमाधएव एतेनवृत्त्यनियामकसंबंधस्यप्रतियोगितावछेद
कत्वानभ्युपगममतेस्वामित्वादिसंबंधेनधनादेःप्रकारतास्थलेतादृशविशिष्टसंसर्गप्रसिद्ध्याप्रामाण्यभयेनान्यो
न्याभावघटितमेवातिरिक्तवृत्तित्वमादरणीयं तत्रचनासौदोषोवृत्त्यनियामकसंबंधस्यात्वेनाभावप्रतियोगि
तानवछेदकत्वेप्यन्योन्याभावप्रतियोगितावछेदकतावछेदकत्वस्यावश्यकत्वादन्यथाचैत्रोनपक्केत्यादावव
छेदकतासंबंधावछिन्नपाककृतित्वावछेदकताकप्रतियोगिताकान्योन्याभावबोधनानुपपत्तेः पचत्यपिचै

सा

७६ त्रैनपक्षेत्यादिप्रयोगस्यप्रामाण्यवारणायसमवायेंनत्रप्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधनयाबोधयितुमश
क्यत्वादित्यादिकमप्यपास्तं वृत्त्यनियामकसंबंधस्यात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेपितद्घटितानतिरिक्तवृ
त्तित्वस्याप्रसिद्धावपिभेदघटितस्यैवतस्यवृत्त्यनियामकसंबंधावच्छिन्नप्रकारतास्थलेवश्योपादेयत्वेपिवृत्तिनिया
मकसंबंधावच्छिन्नप्रकारतास्थलेप्यसंतान्योन्याभावघटितनानाविधसंबंधभानोपगमस्यनिरोद्धुमशक्यत्वात्।
किंचवृत्त्यनियामकसंबंधस्यात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेतत्संबंधाभावेनोपपन्नावतिरिक्ताभावकल्पने

गौरवादृकल्पनेलाघववीजं समनियताभावैक्येपिप्रतियोगितावच्छेदकत्वाद्याधिक्यात्वनंत्प्रयुक्तगौरवस्यापरिहार्य्य
त्वादित्येनतत्समानमन्योन्याभावेपितत्रापिधनत्वामित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावेनोपपन्नत्वात्स्वामित्वादिसंबं
धावच्छिन्नधनादिनिष्ठावच्छेदकत्वतन्निरूपकप्रतियोगित्वादिकल्पनेगौरवस्यसाम्यात् यद्दिचचैत्रोनपचतीत्यादा
वनुकूलतायाबोधकपदाभावेनप्रकारविधयाभानासंभवात्तादृशसंबंधेनपाकविशिष्टयाकृतेरभावोबोधनीयः॥
इत्यत्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेकत्पनियामकसंबंधस्यावश्यकं तथैवचचैत्रोनपक्तेत्यादावनुकूलतासंबंधेन

७७ पाकविशिष्टायाकृतेरवच्छेदकतासंसर्गेणतद्विशिष्टस्यभेदोबोधनीयइत्यन्योन्याभावीयप्रतियोगितावच्छेदकताया
स्तदवच्छेदकताघावच्छेदकत्वंवृत्त्यनियामकसंबंधस्याप्यवश्यमभ्युपेयम् विनिगमकांतरस्यबलवत्त्वेलाघवगौरवयो
रकिंचित्करत्वादित्युच्यते तदानपद्यतेचैत्रइत्यादौपाकविशिष्टायाःकृतेरवच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यै
वाभावस्यचैत्रादौबोधनीयतयात्येनाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमपिवृत्त्यनियामकसंबंधस्यस्वहस्तस्थितमेवेति
विभावनीयम् अथप्रकारताख्यस्यापिविशेष्यतावच्छेदकस्यकालिकविशेषणतादिसंबंधेनप्रकाराभावस्याधिकरणेव

र्त्तमानस्यत्वात्प्रसंगः नचाभावीयविशेषणतासंबंधेनाभावाधिकरणत्वस्यनिवेशनीयत्तयानदोषइतिवाच्यं घटाभावा
देः प्रकारस्यतादृशसंबंधेनाभावाधिकरणाप्रसिद्धेरप्रसंगादितिचेत्र केचित् अभावाभावत्वेनभावस्यापिवैशेषिकविशे
षणतयाप्रामाणिकंचिंतनीयं एतेनाभावत्वप्रतीतेः प्रामाण्यनिर्वाहायाभावाभावोतिरिक्तएवमन्यतेइतितस्याभावीय
विशेषणतयाधिकरणत्वप्रसिद्धेर्नकाचिदनुपपत्तिरित्यपिप्रत्युक्तं क्लृप्तेनभावेनैवाभावाभावप्रतीत्याद्युपपत्तेरतिरिक्ता
भावसिद्धेरप्रामाणिकत्वात् परेतुप्रकारनिरूपितप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रकाराभावस्याधिकरणत्वंनिवेशनीयं

७८ तादृशस्वसंबंधोभावस्य प्रकारतास्थलेभावीयविशेषणताश्रभावस्यप्रकारतास्थलेतु तदीयप्रतियोगितावच्छेदकीभूतः संयो
गादिरितिनकाचिदनुपपत्तिरधिकमस्मत्कृतमहाप्रभायामनुसंधेयमितिसमादधति तादृशाभावत्वावच्छिन्ननिरूपकताकत्वे
नाधिकरणत्वंनिवेशनीयं तेनगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्ताभावादेः प्रकारतास्थलेसत्तानतिरिक्तविशिष्टसत्ताद्यात्मकतादृश
प्रकाराभाववत्त्वस्यगुणादौसत्त्वेपिनगुणत्वादेर्विशेष्यतावच्छेदकस्यतादृशप्रकारानतिरिक्तवृत्तित्वान्निर्वाहः तादृशविशिष्ट
सत्ताभावाभाववत्त्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतायाद्रव्यएवोपगमात् गुणेतदसत्त्वादितिविशेष्यतावच्छेदकतावच्छे

दकसंबंधावच्छिन्नत्वेनतादृशाधिकरणनिरूपितावृत्तिरभावप्रतियोगितयानिवेशनीया नातःप्रकाराभाववतिसंबंधांतरेणवृ
त्तेर्विशेष्यतावच्छेदकेवृत्तावपिदोषं नन्वेवंसंयोगादिनाद्रव्यादेर्विशेष्यतावच्छेदकस्यसमवायादिनाप्रकारीभूतगुणाद्य
नतिरिक्तवृत्तित्वंनोपपद्यते समवायादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकगुणाद्यभावाधिकरणगुणादिनिरूपितत्वविशिष्ट
स्यतादृशविशेष्यतावच्छेदकतावच्छेदकसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वस्याप्रसिद्धत्वादितिचेदत्रकेचिद्विशेष्यतावच्छेदकता
तावच्छेदक १ वच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वप्रतियोगिकत्वविशिष्टविशेषणतात्वावच्छिन्नसांसर्गिकवच्छेदकताकप्रतियोगिताकप्रकार

७१ भाववद्वृत्तित्वं सामान्याभावोनिवेशनीयः दर्शितस्थलेप्रकाराभाववत्तिसंयोगात्मविशेष्यतावछेदकतावछेदकसंबंधावछि
न्नस्याधेयत्वस्याप्रसिद्धवपितादृशसंबंधावछिन्नाधेयताप्रतियोगिकत्वविशिष्टविशेषणतात्मकव्यधिकरणसंबंधावछिन्न
प्रतियोगिताकस्यतादृशप्रकाराभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वसामान्याभावस्यप्रसिद्धौसौलभ्यान्नाप्रसंगः विशेषरूपे
णसंसर्गतायाअभ्युपगमपक्षेतु नैतदुपपद्यतेइतिप्रकारांतरमनुसरणीयं तत्त्वविशेष्यतावछेदकतावछेदकसंबंधेनरवि
शेष्यतावछेदकप्रतियोगिकसंबंधान्यसंबंधावछिन्नाधेयतानिवेशनीप उक्तस्थलेविशेष्यतावछेदकतावछेदकसं
रू

वंधसंयोगान्यविशेष्यतावछेदकीभूतद्रव्यप्रतियोगिकसमवायादिसंवंधेनत्रविशेषणतादिसंवंधावछिन्नायाआधेयता
याःप्रकाराभावाधिकरणगुणादिनिरूपितायाःसत्ता[illegible]धिकरणत्वादेरप्रसिद्धत्वादप्रसिद्धिनिवृत्तिः अवछिन्नविशेष्यता
वछेदकतास्थलेविशेष्यतावछेदकप्रतियोगिकेतत्रविशेष्यतावछेदकतावछेदकावछिन्नप्रतियोगिताकत्वंनिवेशनी
यं तेनप्रमेयस्यसंयोगसमवायादिना विशेष्यतावछेदकतास्थलेव्यतिरेकप्रकारानतिरिक्तवृत्तित्वघटितसंवंधोपिनि
र्वहति अन्यथा सर्वेषामेवसंवंधानां विशेष्यतावछेदकीभूतप्रमेयप्रतियोगिकत्वेनतत्प्रतियोगिकसंवंधेनत्र संवं

८० धाप्रसिद्धावत्राप्रसंगोदुर्वार एवंविशेष्यतावछेदकतावछेदकप्रमेयत्वाद्यवछिन्नप्रतियोगिताकेतरत्वप्रसिध्यत्येव घ
टत्वाद्यवछिन्नप्रतियोगित्वविषयितादिरूपः संबंधः तादृशसंबंधेनप्रमेयत्वाद्यवछिन्नप्रकारकबुद्धेप्रामाण्यविरहेण त
त्रप्रमेयत्वाद्यवछिन्नप्रतियोगिताकत्वानभ्युपगमात् नचैवंगुणाद्यात्मकप्रकाराभाववतिघटत्वाद्यवछिन्नविषयता
निरूपकज्ञानादेर्घटत्वाद्यवछिन्नप्रतियोगिताकाभावादेश्चनिरुक्तसंबंधांतर्गतघटत्वाद्यवछिन्नविषयत्वप्रतियोगि
त्वादिसंबंधेनघटत्वाद्यात्मकविशेषधर्मावछिन्नानांसर्वेषामेवप्रमेयाणांवर्त्तमानत्वात्प्रसंगोदुर्वार एवेतिवाच्यम्

प्रकाराभावाधिकरणानुयोगिकनिरुक्तसंवंधप्रतियोगितानवच्छेदकविशेष्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्माश्रयत्वरूप
स्यानतिरिक्तवृत्तित्वस्यसंवंधघटकतयानिवेशनीयत्वाददोषात् प्रमेयस्यघटादेस्तादृशाधेयत्वाश्रयत्वेपिप्रमेय
त्वस्यविशेष्यतावच्छेदकतावच्छेदकस्यदर्शितत्तानाभावाद्यनुयोगिकनिरुक्तसंवंधप्रतियोगितानवच्छेदकत्वान
पायाद्यधिकमस्मत्कृतमहाप्रभादावनुसंधेयम् इदंतुबोध्यंकेवलान्वयिनोवाच्यत्वादेःप्रकारतास्थलेनिरुक्तप्र
काराभावाप्रसिद्ध्यानिरुक्तानतिरिक्तवृत्तित्वघटितसंवंधभानमप्रसिद्धं नचविशिष्टसंवंधस्याप्रसिद्धत्वेप्यभावांत

८१ रव्याप्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नस्यप्रतियोगितासंसर्गेणवैशिष्ट्याद्यवगाहिबोधःप्रसिध्यत्येव संसर्गांशेपिभ्रमसंभवस्यासकृ
दावेदितत्वादितिवाच्यं तथासत्यभ्रांतस्योत्पद्यमानतादृशाकेवलान्वयिप्रकारावच्छेदकत्वावगाहिनोबोधस्यानुभूयमा
नस्यानुपपत्तेः अतोव्यापकसामानाधिकरण्यव्याप्यात्मकमनतिरिक्तवृत्तित्वंसंसर्गघटकतयावश्यंनिवेश्यं तत्र
सामानाधिकरण्यांशनिवेशनस्यप्रयोजनविरहात् लाघवमनुसृत्यविशेष्यतावच्छेदकस्यविशेष्यतावच्छेदकता
वच्छेदकावच्छिन्नस्यवाव्यापकेनप्रकारेणव्यापकतावच्छेदकीभूतप्रकारतावच्छेदकावच्छिन्नेनवानिरूपितत्वंप्रकारता

वच्छेदकसंसर्गतावच्छेदकेभासमानत्वमुपगंतव्यं दोषवशात्तुकदाचित्केवलान्वयिप्रकारस्थलेपिदर्शितानतिरिक्तवृत्ति
त्वघटितविशेष्यतावच्छेदकसंसर्गभानंभवत्येवव्यतिरेकिप्रकारस्थलेतुउभयविधतादृशसंबंधज्ञानमभ्रांतस्याप्युप
पद्यमानमनपन्हवंतत्रनियामकेप्रयोजकसामग्रीसत्वासत्वेवेदितव्येव्यापकताचोपदर्शितयास्मत्कृतमहाप्रभाघकृ
दिशाचयथायथंप्रतियोगिवैयधिकरण्यघटनाघटनाभ्यांपरिष्कृत्यनिवेशनीया तत्रापियद्यद्विशेषणघटिताघटित
व्यापकतासंभवस्तद्विशेषणघटिताघटितव्यापकताभानंतत्तत्प्रयोजकसमवधानासमवधानाभ्यांसमाधेयम् ॥

८२ क्वचिदेकैकविधस्यक्वचिच्चमिलितस्यद्वित्र्यादिविधस्यव्यापकत्वस्यप्रयोजकमेलकाधीनंभानमिष्टमेवान्यत्सर्वंपूर्वो
नयादिसावसेयततोप्यतिरिच्यमानमस्मत्कृतमहाप्रभादावनुसंधेयम् अन्यविधमपिप्रकारावच्छेदकत्वंविशेष्यताव
च्छेदकेभासतेमूलावच्छिन्नोवृक्षःकपिसंयोगवान्नद्वितीयक्षणावच्छिन्नोघटोगंधवानित्यादौ तच्चस्वरूपसंबंधरूपम
तिरिक्तंचेत्यभिहितप्रायम् तत्रधर्म्मविशेषणीभवनमूलाद्यक्षणादिकंपारतंत्र्येणप्रकारस्यापिकपिसंयोगाभाव
गंधादेरवच्छेद्यतासंबंधेनविशेषणीभूयभासतेइतिनाहश्यावच्छेदकत्वंभावाभावयोरेकत्रसमावेशोवच्छेदकमंतरान

संभवतीत्यवच्छेदकताभ्युपगमेउपायांतरं अव्याप्यवृत्तित्वं स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वं व्याप्यवृत्तिरपिद्रव्य
त्वादेःसंवंधांतरावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यवैशिष्ट्यस्याभावस्यतद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यचस्वसमानाधिकरणाभाव
स्यप्रतियोगित्वेपिस्वसमानाधिकरणाभावीययद्रूपावच्छिन्नयत्संवंधावच्छिन्नप्रतियोगिताश्रयत्वं यस्यतस्यतेनरूपे
णतेनसंवंधेनाव्याप्यवृत्तित्वमितिविवक्षणान्नातिप्रसंगइत्यवधेयम् इत्यवच्छेदकत्वपर्यालोचनसंक्षेपः विशेष्य
त्वाविशेषणत्वातिरिक्तविशिष्टवोधविषयत्वंसंवंधत्वं घटइत्याद्याकारकज्ञानादिनिरूपिताघटघटत्वयोःसमवाय

८३ ।वृत्तिर्विषयपत्ताघटनिष्ठविशेष्यताताघटत्वनिष्ठविशेषणतात्त्वाभिन्नैवेतिसैवसंबंधताप्रतियोगितानिरूपक
संसर्गविधयावच्छेदकतात्मकोवच्छेदकताविशेषश्चसंभवतिसंबंधत्वंतत्त्वस्वरूपसंबंधत्वरूपं पदार्थांतरंवेतिपू
र्ववदेवावेदितव्यं इतिसंबंधत्वम् अधिकरणत्वमप्यतिरिक्तःपदार्थः सचधर्मविशेषेणसंबंधविशेषेणचाव
च्छिद्यते पर्वतोवन्हित्वावच्छिन्नाधिकरणमित्याद्याकारकप्रतीत्यापारतंत्र्येणावच्छेद्यतासंबंधेनपर्वतत्वावृत्तिनोधर्म्म
विशेषणत्वाधिकरणतांशेविषयीकरणात् संयोगेनाधिकरणंसमवायेनाधिकरणमित्यादिव्यवहाराच्च न

नचसंयोगादिकंसंवंधरूपमेवास्त्वाधारत्वंकिमतिरिक्तपदार्थकल्पनेनेतिवाच्यम् पर्वतादिसंयोगिनोदहनादेःसंयो
गेनपर्वताद्यधिकरणत्वापत्तेः एतेनतत्तत्प्रतिवंधकसंयोगसंवंधावच्छिन्नतदधिकरणत्वं अभिन्नस्यापिविशेष
णांतरविशिष्टस्यस्वावच्छिन्नत्वंनाप्रामाणिकः कारणताव्याप्त्यादेरवच्छेदकधर्मस्वरूपनापत्तेःदंडत्वधूमत्वाद्या
त्मकघटादिकारणत्ववन्ह्यादिव्याप्त्यादेर्दंडत्वधूमत्वाद्यवच्छेद्यत्वस्यावश्योपेयत्वात् इत्थंचशरीरादिसंयोगिनोऽ
पिहारमुकुटादेर्नशरीराद्यधिकरणत्वप्रसंगः तत्संयोगस्यशरीरादिपतनाप्रतिवंधकत्वात् नचावाच्यमेकस्मि

वा
८४ न्नेऽधिकरणेऽधुनस्याप्रसिद्धपतनकस्यघटादेरधिकरणतायामव्याप्तिर्हारमुकुटादेःसंयोगस्यस्वपतनंप्रतिबंधक
स्यस्वस्मिन्नप्यबाधितत्वेनस्वस्मिन्स्वाधिकरणत्वापत्तेश्चेतिवाच्यं तद्भिन्नत्वविशिष्टस्तन्निष्ठस्यपतनोत्पत्तिविरहस्यप
तनविरहस्यवाप्रयोजकः संयोगस्तदधिकरणत्वमित्यस्यविवक्षणीयत्वात् अप्रसिद्धपतनकोपिवर्त्तमानस्यपत
नोत्पत्त्यभावस्यप्रयोजकस्तदीयसंयोगोभवत्येवकारणविरहत्वेनप्रतिबंधकस्यकार्यानुत्पादप्रयोजक[redacted]
[redacted]ताचावश्यकत्वात् अतोनाप्रसंगः स्वस्मिन्स्वभेदासत्वेनतद्विशिष्टत्वासत्वाच्चनाप्रसंगइत्यपिनिरस्तंबध्या

द्यधिकरणत्वासंग्रहणात् तेजसोर्द्दहनादेः पतनकरणीभूतगुरुत्वविरहेणपतनानुत्पत्त्यानन्त्विष्टपतनाप्रसिद्धेःप
तनाभावादेःप्रसिद्धावपिनसंयोगस्तन्निष्ठपतनाभावादिप्रयोजकोगुरुत्वविरहेणावश्यकेनान्यथासिद्धत्वाद्दन्यथा
तत्प्रतियोगिकसंयोगविरहेक्वचित्पतनस्यवाप्रसंगात् पतनप्रतिबंधकत्वाद्यप्रतिसंधानेऽधिकरणत्वव्यवहार-
स्यतावानेवविषयइतिप्रतिवादस्यापिधातुमशक्यत्वात् व्याप्त्यादिघटकसकलपदार्थाप्रतिसंधानेव्याप्तिज्ञाना
नुमित्याद्यनुदयवत्पतनप्रतिबंधकत्वाद्यप्रतिसंधानेधिकरणत्वज्ञानानुदयस्यापिसमाधातुंशक्यत्वात् आधे

८५ यत्ता निरूपकत्वमधिकरणत्वमस्तु आधेयत्ताव्यतिरिक्तता मित्युक्तिस्त्वतीवायुक्ता अधिकरणत्वमतिरिक्ततां तन्निरू
पकत्वैवोक्त्याधेयत्वेनेत्युक्तावेकत्र विनिगमकस्य दुर्लभतरत्वात्तस्मादधिकरणत्वमाधेयत्वं चोभयमेवातिरिक्तमभ्युपगं
तव्यं इदंपुनरिहावधेयं संबंधानुयोगित्व यत्र च येन संबंधेन यत्प्रकारिका धीः प्रामाणिकी तत्रैव तदीयतत्संबंधानु
योगित्वमंगीक्रियते मेवास्तु इदमिहेत्यादिप्रतीतिप्रमापितमधिकरणत्वं सामान्यतः विशेषतस्तु तत्प्रतियोगिकत
त्संबंधानुयोगित्वं तत्संबंधावच्छिन्नतदधिकरणत्वम् यत्र च येन संबंधेन यत्प्रकारिका धीः प्रामाणिकी तत्रैव तदी

यत्तत्संबंधानुयोगित्वमंगीक्रियते प्रतियोगीत्यनुयोगीत्यनेनसंबंधेविशिष्टधीर्नप्रामाणिकीतिनप्रतियोग्यनुयोगि
भाववैपरीत्यशंकापर्वतेवह्निर्धटेरूपमित्यादिकल्पप्रत्ययः संयोगसमवायादिप्रतियोगित्वमेवसंसर्गविधया वगा
हते ननुसंयोगसमवायादिकं नचसमवायस्यैकत्वपक्षेवाय्वादौरूपाद्यधिकरणत्वापत्तिरितिवाच्यं तत्प्रतियोगि
कत्वविशिष्टतत्संबंधनिरूपितानुयोगितायाएवतत्संबंधावच्छिन्नतदधिकरणतात्वोपगमात् रूपादिप्रतियोगिक
त्वविशिष्टनिरूपतायाश्चवाय्वादावनुपगमेनातिप्रसंगविरहात् एवमाधेयत्वमपिसामान्यतःसंबंधप्रतियोगि

८६ त्वमेव विशेषणतात्संबंधप्रतियोगित्वम् तत्संबंधावच्छिन्नाधेयत्वं तदनुयोगिकत्वविशिष्टतत्संबंधनिरूपितप्रतियोगित्वं
तत्संबंधावच्छिन्ननिरूपिताधेयत्वं तेनतद्रूपाद्देवाद्यादिनिरूपिताधेयत्वप्रसक्तिः तदिदमधिकरणत्वमाधेयभेदाद्भिद्यते।
अनुयोगितारूपत्वेपिदैशिकविशिष्टनिरूपितायास्तस्यानिरूपकभेदादेवभेदस्यावश्यकः एकमेवचेदधिकरणत्वंसर्वाधेय
निरूपितंस्यात् सर्वेषांसर्वाधारताप्रसंगोदुर्वारःस्यात् नचानुगतप्रत्ययानुपपत्तिरेवमिति।तिवाच्यं अधिकरणतात्वा
त्मकाखंडधर्म्मान्तरस्यापगमेनानुगतप्रतीत्यादेरपिनिर्वाहात् निरूपकतावच्छेदकभेदस्याधिकरणताभेदकत्वारेकथ

र्मावच्छिन्ननिरूपितमधिकरणत्वमेकमेवेत्यपि न शक्यं समाधातुं गुणत्वेन गंधस्याधिकरणं जलमित्यादिप्रत्ययप्रा
माण्यापत्तेः इत्थं च समनैयत्य(क)मपि नाधिकरणतानामभेदमुपपादयति तद्रूपाद्यधिकरणसमनियततातद्रसा
द्यधिकरणताश्रयेतद्रूपत्वेन तद्रसस्याधिकरणमिदमित्यादिप्रत्ययप्रामाण्यापत्तेर्बाधकत्वात् यद्यप्येतादृशप्र
तीतेस्तद्रूपत्वाद्यवच्छिन्नतद्रसादिनिष्ठनिरूपकताकाधिकरणताश्रयोविषयस्तथा च तद्रसादिनिष्ठायां निरूपकता
यां तद्रूपत्वाद्यवच्छेद्यताविरहादेव प्रतीतेर्भ्रमत्वमुपपद्यते इति शक्यते वक्तुं तथापि गंधादिनिष्ठनिरूपिकतायागु

८७ णत्वादिना सामानाधिकरण्येनावच्छेद्यतासंभवति तदंशे भ्रमत्वस्य वक्तुमशक्यतया पूर्वदोषो दुरुद्धर एव न चातिप्रसंगे
क्ततया तत्राप्यवच्छेदकत्वमसंभवदुक्तिकमिति वाच्यं अधिकरणतैक्ये तन्निरूपकतायाश्चैकत्वेन नातिप्रसक्तावा
दुणत्वस्य निरूपिताव्यक्तिभेदोपगमेपि तज्ज्ञानानुगतरूपावच्छिन्नस्यानतिप्रसक्तत्वं दंडत्वादौ घटादिपूर्ववर्त्तित्वादी
नामिव सुवचमिति इहेदमित्यादावधिकरणत्वमाधेयत्वं वा सप्तम्यर्थो निरूपकत्वमाश्रयत्वं वा तदन्वयनियामको
संसर्गः तत्रास्तीत्यादिक्रियाध्याहारात् कारकत्वनिर्वाहः इत्येके सप्तम्यधिकरणे चेति चकारस्यानुक्तसमुच्चायार्थकतया

विनापिक्रियायोगमकारकरूपायामेवाधिकरणतायांसप्तमीत्यपरे तन्नेघटोभासतइत्यादौविषयतात्मकक्रियान्व
यिनिरूपितत्वमपिनिरूपकत्वसंसर्गावच्छिन्नाधेयतारूपमेवसप्तम्यर्थः गृहेपचतिस्थाल्यांपचतीत्यादावाश्रयघटितपरं
परासंसर्गावच्छिन्नमेवाधिकरणत्वादिकंसप्तम्याप्रतिपाद्यतेइति तथैववस्तुगत्निरूपेपातेनकर्तुः क्रियाधारत्वेपिदेवदत्तः
स्वस्मिन्ग्रामंगच्छतीत्यादिप्रयोगागत्तामप्रामाण्यमुपपद्यते अधिकमस्मत्कृतमहाप्रभादिषुचेदितव्यं इदंतुबोध्यं विशे
षधर्मावच्छिन्नाधिकरणताव्यक्तिभिरवश्यमभ्युपगंतव्याभिरेवसामान्यधर्मोपलक्षितनिरूपकत्वेनभासमानाभिःसामा

८८ न्यधर्मावलीढानामधिकरणताप्रत्ययोपपत्तेः सामान्यधर्मस्याधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वमप्रामाणिकं नचगु
णत्वेन रूपस्याधिकरणं तेजइत्यादिप्रतीत्या गुणत्वादेरधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वं सेत्स्यतीति वाच्यं तादृशप्रती
तेरसिद्धत्वात् रूपाधिकरणं गुणाधिकरणमित्याद्याकारिकैव प्रतीतिः सार्वलौकिकानुभवसिद्धा रूपत्वगुणत्वाद्युपलक्षि
तनिरूपिताधिकरणत्वावगाहितया सोपपादनीया युज्यते चानिरूपकतावच्छेदकभेदस्याधिकरणताभेदकता कथमन्य
थानिरूपकीभूतायाः सत्तायाः स्वभेदे ऽपि द्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतातो गुणकर्मान्यत्व

विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणता [redacted] भिन्नास्यानस्या -भिन्नत्वेगुणोगुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टस
त्तावानित्यादिप्रतीतीनामप्रामाण्यंनोपपद्यते नचविशिष्टंविशेष्यादनतिरिक्तमेवेत्याधेयभेदस्याधिकरणताभेदकत्वेपिनै
तादृशप्रतीतीनांप्रामाण्यायत्तनिर्गुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्तायागुणादावद्वत्तेरितिवाच्यम् विशिष्टस्यातिरिक्ततायाश्च
नेनविशिष्टकल्पनागौरवादिदोषेणप्रतिक्षणंयत्तत्किंचिद्विशेषणावश्यंभावेनक्षणभंगप्रसंगादिनाचनिराकृतत्वात्
इहेदंपुनःसूक्ष्मतममेमालोचनीयं यत्किंचिद्विशिष्टस्यविशिष्टांतरापेक्षयासामान्यत्वेप्यधिकरणतानिरूपकतावच्छेदक

८१

त्वमावश्यकं यथा गुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वं सत्तात्वमपेक्ष्य विशेषीभूतमपि पृथिवीत्वघटत्वद्रव्यत्वगुणत्वमित्यादिविशि
ष्टसत्तात्वमपेक्ष्य सामान्यीभूतं भवत्येव द्रव्यनिष्ठाधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकं तदनभ्युपगमे हि गुणकर्म्मान्यत्वविशि
ष्टसत्ताधिकरणत्वावगाहिप्रतीतेस्तादृशविशिष्टसत्तात्वोपलक्षितनिरूपिताधिकरणत्वं विषयोऽवश्यं वक्तव्यस्तथाविधा
धिकरणतायाश्च गुणादावपि सत्त्वेन गुणो गुणकर्म्मान्यत्वविशिष्टसत्तावानित्यादिप्रतीतिः प्रामाण्यप्रसंगो दुर्वारः स्या
त् सामान्यघटितविशेषस्यैवेयं रीतिः यत्तु सामान्येनाघटितं व्याप्यं विशेषान्तरस्य च व्यापकं तदवच्छिन्नमधिकरणतानि

रूपकंनैवाभ्युपगंतव्यं रूपनिरूपिताधिकरणताद्यवगाहिप्रतीतीनांतद्रूपत्वाद्यवच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणतावगाहित
यैवोपपत्तौरूपत्वादीनामधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वस्याप्रामाणिकत्वस्यादितिवहवः वयंतुगुणकर्म्मान्यत्वविशिष्ट
सत्ताधिकरणंद्रव्यमित्यादिप्रतीतीनांमिवसत्ताधिकरणमिदमित्याद्याकारकप्रतीतीनामप्यनुभूयमानविशिष्टवैशिष्ट्या
वगाहित्वंदुरपह्नवमिति सामान्यधर्म्मस्याप्यधिकरणतानिरूपकतावच्छेदकत्वं तादृशप्रतीतिप्रमापितमनिर्वाच्यमित्यादि
कमधिकमस्मत्कृतमहाप्रभायामनुसंधेयमितिप्रतीमः॥ इत्याधेयताधिकरणत्वे॥ ॥ज्ञानजन्यविषयत्वंनिरूप्य

९०

त्वं ज्ञानजनकज्ञानविषयत्वं निरूपकत्वं संबंधिद्वयनिरूप्यपदार्थप्रत्यक्षे संबंधिनोर्ज्ञानस्य कारणत्वादनुयोगिप्रतियोगिज्ञा
नजन्यज्ञानविषयतासंयोगसमवायविशेषणताकारणत्वकारणत्वप्रतियोगित्वादिसंबंधेष्वनेनेतिसांप्रदायिकानांमतं।
अनुयोगिप्रतियोगिसाधारणस्यैतस्याप्यनुगतस्य संबंधज्ञानजनकज्ञानविषयत्वदुर्निर्वचत्वात् तद्विषयकज्ञाननिष्ठजन्य
तानिरूपितजनकताश्रयज्ञाननिरूपितविषयतायाः सर्वविषयकं नित्यज्ञानं जन्यमपि योगिज्ञानं सामान्यलक्षणाद्य
धीनमस्मदादिज्ञानं कतिपयवस्तुविषयकं नानाज्ञानादिकं वादाय केवलान्वयित्वेनातिप्रसंगात् तादृशजनकतावच्छेद

कविषयतोक्तावपिसएवदोषः इतरज्ञानजन्यतायास्त्वपिसमूहालंबनाद्यात्मकतद्विषयकज्ञाननिष्ठत्वात् तद्विषयतया
तद्विषयताघटितधर्मेणावावच्छिन्नत्वस्यजन्यताविशेषणत्वेतुघटत्वंविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वाद्यवच्छिन्नायाजन्यतायाः सम
वायविषयत्वेनाप्यवच्छिन्नतयानिरूपितजनकतायाघटत्वप्रकारकबुद्धित्वावच्छिन्नायाअपिसमवायविषयत्वेनावच्छे
द्यतयास्वस्मिन्स्वनिरूपकत्वापत्तिर्दुर्वारा सांसर्गिकविषयतान्यत्वेनविषयताविशेषणेऽपिसमवायादिप्रकारकज्ञा
नत्वाद्यवच्छिन्नजन्यतानिरूपितसमवायाभावप्रकारकनिश्चयाभावत्वाद्यवच्छिन्नजनकतावच्छेदकघटत्वविषयतायाः

९१ समवायादावपि सत्त्वात् स एवातिप्रसंगः साक्षादवच्छेदकतानिवेशेऽपि समवायादिविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धित्वाद्यवच्छिन्नज
न्यतानिरूपितसमवायादिप्रकारनिष्ठयत्वाद्यवच्छिन्नजनकतावच्छेदकविषयतामादाय स एव दोषः ज्ञानत्वजन्यप्रकारत
योरेकत्रद्वयमिति रीत्याभासमानयोरुभयोरेव तादृशजनकतायाः साक्षादवच्छेदकताया विनिगमनाविरहादिना महा
प्रभादिष्वप्युपपादितत्वात् तादृशरीतिमन्तरेण प्रकृतिप्रत्ययोरप्यनुयोगिनोरपि संगमयितुमशक्यत्वात् वस्तुतस्तु नि
रूप्यत्वं निरूपकत्वं च स्वरूपसंबंधरूपं पदार्थान्तरं वेत्याद्यभिहितप्रायमेवैतदनुसरणीयमिति सारं ॥ इति निरूप्यत्वनिरूपकत्वे ॥

पर्य्याप्तिरपित्वरूपसंबंधविशेषः पदार्थान्तरवाव्यमेकोन ------ द्वावित्यादिप्रतीतीनां प्रामाण्यनिर्वाहनदभ्युपग
मस्यावश्यकः समवायेनद्वित्वस्योभयत्रसत्वेनतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावस्यैकस्मिंस्तदाश्रयेपिबाधितत्वात्
द्वित्वावगाहनेप्रतीतेर्भ्रमत्वस्यावश्यकत्वात् एवमेकोद्वावित्यादिप्रतीतीनांप्रामाण्यमपिपर्य्याप्त्यनभ्युपगमेवारयितुमश
क्यमेकस्मिन्समवायेनद्वित्वस्याबाधितत्वात् नचांगीकृतायामापिपर्य्याप्तौसमवायेनद्वित्वमवगाह्यएकोद्वावितिप्र
माप्रतीतिर्नशक्यतेवारयितुं किंचपर्य्याप्तिरप्युभयत्रसत्वेनतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकद्वित्वात्यन्ताभावस्यतत्संबं

९२ धावच्छिन्नद्वित्ववृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकताकान्योन्याभावस्यचैकस्मिन्नपिबाधितत्वादेकोनद्वाविंशादिप्रतीतीनांनियमतो
विशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्यबुद्धित्वोपगमात् द्वित्वाद्यवच्छेद्यतासंबंधेनतृतीयपर्याप्त्यवच्छिन्नानुयोगिकत्वसंबंधेनवाविशि
ष्टतावच्छेदकस्यैकत्वस्यभानावश्यंभावेनतदंशेऽप्रामाण्यस्यप्रथमायामुपपत्तेः द्वितीयायांविशिष्टतावच्छेदकस्यैकत्व-
स्यावच्छेद्यतासंसर्गेणाभावेनतृतीयसंसर्गेवाभानोपगमेनैकत्वस्यद्वित्वाद्यनवच्छेदकत्वयातदवच्छेदेनतदभावस्याप्य
वृत्तेरबाधितत्वेनप्रामाण्यस्यदुष्परिहरत्वात् समोहिव्यासज्यवृत्तिधर्मोव्यासज्यवृत्तेः पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकइतिनैक

त्वे द्वित्वपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकमतत्तद्व्यवच्छेदेन द्वित्वं बाधितं तत्तद्भावादिश्चाबाधितः द्वित्वं तु भवति द्वित्वपर्य्याप्त्यनुयो
गितावच्छेदकं स्वमन्यद्वेति तद्व्यवच्छेदेन द्वित्वमवगाहमानाया इमौ द्वावित्यादिप्रतीतेः प्रामाण्यं तद्भावादिकमवगाहमा
नाया इमौ न द्वावित्यादिप्रतीतेरप्रामाण्यं चोपपद्यते इदमत्रालोचनीयं माभूत् पर्य्याप्तिरेकत्वावच्छिन्नत्वस्पर्शितरी
त्याभासमानस्य द्वित्वादेर्बाधितत्वादेवैको द्वावित्यादिप्रत्ययानामप्रामाण्यमुपपद्यते अस्तु च द्वित्वादेरेव द्वित्वादिकम
वच्छेदकमेकत्वादिकं चानवच्छेदकमिति इमौ द्वावित्यादिप्रत्ययानां प्रामाण्यमप्युपपद्यते नैवोपपद्यते चैको न द्वावित्या

१३ द्विप्रत्ययप्रामाण्यं एकत्वावच्छेदेन समवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य द्वित्वात्यंताभावस्य तत्संबंधावच्छिन्नद्वित्ववृत्ति
प्रतियोगितावच्छेदकताकान्योन्याभावस्य च प्रतीत्यनुरोधेनोपगंतुं शक्यत्वेनावच्छिन्नत्वोपपत्तेरिति समवायेनोपपन्नोप
र्याप्तौ प्रमाणाभावः यत्तु पर्याप्त्याख्यसंबंधानुपगमे आकाशद्वित्वादिप्रत्ययानां प्रामाण्यापत्तिः आकाशमात्रसमवेत
द्वित्वस्याप्रसिद्धत्वेप्यन्यसाधारणस्य तस्याकाशेपि समवेतत्वात् न च समवाय एव द्वित्वस्य संबंधो धर्म्मितावच्छेदकव्याप्य
त्वं च द्वित्वादेः संसर्गतावच्छेदककोटाववश्यं भासत इति नियमोऽभ्युपगंतव्यस्तथा च द्वित्वसमवायेप्याकाशत्वव्याप्य

ताविरहात्तादृशप्रतीतेरप्रामाण्यमुपपद्यत इति वाच्यं समवायस्यैकत्वेन घटत्वादिव्याप्यतायास्तत्रबाधेन घटावित्या
दिप्रत्ययानामप्रामाण्यापत्तेरतः पर्य्याप्त्याख्यसंबंधोपगमस्यावश्यकस्तदुपगमे च तत्र धर्म्मितावच्छेदकव्याप्यत्वस्य सं
सर्गितावच्छेदकतयाभाननियमोपगमसंभवान्नतादृशप्रतीतीनांप्रामाण्यंनापि घटावित्यादिप्रत्यादिप्रत्ययानामप्रा
माण्यंप्रसक्तमापादयितुंकस्मांश्चिदपिद्वित्वपर्य्याप्तेराकाशत्वादिव्याप्यताविरहात्घटद्वयद्वित्वपर्य्याप्तेश्चघटत्वव्याप्यता
यामबाधितत्वादितिकेचिन्मन्यंते तदप्ययुक्तं समवायनानात्वपक्षेनवीनोपगतेतस्मिन्धर्म्मितावच्छेदकव्याप्यताभा

१४ ननियमोपगमेदर्शितानुपपत्त्यनुपस्थितेः घटद्वयादिवृत्तित्वादेःसमवायस्यघटत्वादिव्याप्यतायाअवाधितत्वात् घटपटा
वित्यादिप्रत्ययानामपिनाप्रामाण्यप्रसक्तिस्तत्रहीमावित्यादिविशेष्यसमर्पकमपेक्षणीयं तथाचविशेष्यतावच्छेदकी
भूतेदंत्वादिव्याप्यत्वंघटपटवृत्तित्वोपरक्तद्वित्वसमवायेअवाधितमितिप्रतियोगिभेदस्यसंबंधभेदकतयाघटपटवृत्तिद्वित्वा
दिसमवाययस्यघटत्वादिव्याप्यताविरहेणघटोघटपटावित्यादिप्रत्ययानांप्रामाण्यंनापादयितुंशक्यं समवायैकमते
ऽपिद्वित्वत्वस्योभयावृत्तिधर्म्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविशिष्टसमवायत्वावच्छिन्नव्याप्यताभावोपगमेन तादृशाश्चघटत्वा

द्व्याप्यतायाश्चपिसमुद्वायेसत्वेननाप्रसंगात्तिप्रसंगो अवच्छिन्नांशेएवपारतंत्र्येणव्याप्यतासंसर्गेणप्रकारतायाधर्म्मि
तावच्छेदकस्यभानेनाश्रावनायुक्तदूषणाप्रसक्तेः एतेनव्याप्यत्वंनस्वाभाववदवृत्तित्वरूपंनिवेशयितुमशक्यंप्रमेयादिव्याप्तौ
धर्म्मितावच्छेदकीभूतप्रमेयत्वादेरभावाप्रसिद्धेः प्रसंगात्एतेनव्यापकसामानाधिकरण्यरूपंतत्त्वस्वावच्छिन्नसमानाधिकरणा
भावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छिन्ननिरूपितेनस्वावच्छिन्नसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकनि
रूपितेनवासामा।नाधिकरण्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नानिरूपितेनस्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यान्योन्या

९५ भाववृत्तित्वयोगितानवच्छेदक[redacted]निरूपितेनवासामानाधिकरण्येनविशिष्टंयत्स्वंतद्वत्त्वरूपंनविशिष्टस्यव्याप्यता
निर्वाहःविशेषणानांतराणामावश्यकत्वेनानिवेशनंपूर्वाभिहितरीत्याप्रवेशनंतव्यमेवंतत्तद्धर्मावच्छिन्नव्याप्यतायाःनिवेशा
न्व्यापकसामानाधिकरण्यसंसर्गतावच्छेदकौकोटौभानोपगमेगौरवमतोलाघवात्पूर्व्याप्तिसिद्धेःसमवायैक्यमतेतु
वृत्तिमुक्तिरपिप्रत्युक्तापर्याप्तिमुपगच्छतापितत्तद्धर्म्मितावच्छेदकव्याप्यताभानोपगमस्यावश्यकत्वयाहित्वाद्यंशेनरी
यव्याप्यताभानोपगमेगौरवाननवशात्दर्शितविशिष्टसमवायत्वाद्यवच्छिन्नव्याप्यतयात्रनिवेशात्व्यापकसामाना

धिकरणपरूपव्याप्तेरवश्यनिवेश्यत्वेपि विशिष्टसंग्रहानाग्रहेण व्याप्यतावच्छेदकताघटितस्यैव तस्य सुनिवेशत्वात् अ
थैकत्वानवच्छिन्नभपर्याप्तिप्रतियोगित्वं व्यासज्यवृत्तित्वं द्वित्वादिपर्याप्त्यनुयोगितायाः एकत्वेनानवच्छेदाद्द्वित्वादीनां त
थात्वमेकत्वद्रव्यत्वादिपर्याप्त्यनुयोगितायाः एकत्वेनावच्छिन्नतया तेषामतथात्वं एवं चैतादृशव्यासज्यवृत्तित्वस्य निर्व
चनानुरोधेन पर्याप्तिसिद्धिरावश्यकी नचैकत्वेतरसंख्यात्वमेव व्यासज्यवृत्तित्वमिति निर्वक्तुं शक्यं संख्येतरस्य प्रतियोगि
तावच्छेदकत्वादेरपि व्यासज्यवृत्तितया आवश्यकत्वादिति वेत्का क्षतिः व्यासज्यवृत्तित्वस्यानिर्वाच्यत्वेन हि कश्चिन्नष्टार्थः

९५ शास्त्रैकसमधिगम्यं व्यासज्यवृत्तित्वमुपजीवतिरेकेन तन्निर्वचनाग्रहः परपराणीयः स्यात् वह्नित्वमेकं न महानसीयवन्ह्यभाव
प्रतियोगितावच्छेदकमित्यादिप्रतीत्या वन्हित्वगतैकत्वाद्यवच्छेदेन तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य पर्य्याप्तिसंबंधाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकोऽभावो विषयीक्रियते महानसीयत्ववन्हित्वोभयगतद्वित्वाद्यवच्छेदेन च पर्य्याप्तिसंबंधेन तादृशाव
च्छेदकत्वमालंब्यते स्वरूपसंबंधेन तादृशावच्छेदकतायाः प्रत्येकपर्य्यवसितत्वेन वन्हित्वैकत्वाद्यवच्छेदेन तत्संबंधावच्छिन्न
प्रतियोगिताकतदभावस्यास्यानुभवाशक्यत्वात् इति एतदनुरोधेन पर्याप्तिसिद्धिरावश्यकीत्यपि न शक्यते वक्तुं वन्हित्वैक

त्वाद्यवच्छेदेनतथाविधावच्छेदकतायाःस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यापिमूलाद्यवच्छेदेनकपिसंयोगाद्यभाव
वत्प्रतीतिबलेनोपगंतुंशक्यत्वात् तादृशद्वित्वाद्यवच्छेदेनचतादृशप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियो
गिताकविशेषणतायाउपगंतुंशक्यत्वात् विशिष्टनिरूपितत्वेनसंबंधभानानुपगमेपर्याप्तिमुपगम्याप्यनिस्तारादिति
अत्रक्रमः यथानुमिनोम्यापादयामीत्यादिप्रतीत्यानुमितित्वापादनत्वादीनांसिद्धिस्तथापर्याप्नोति समवैतीत्यादिप्रत्य
यानांपरस्परवैलक्षण्यस्यानुभवसिद्धतयातदुपपत्तयेपर्याप्त्याख्यस्यस्वरूपसंबंधविशेषस्यपदार्थांतरस्यवासिद्धिरव्या

९७ हता नचतत्तत्प्रतियोगिकत्वविशिष्टः समवायादिरेव पर्य्याप्नोतीतिप्रतीतेर्विषय इतिवाच्यम् द्रव्यत्वविशिष्टसत्वादिप्रति
योगिकत्वविशिष्टसमवायसत्वेपि द्रव्यत्वंविशिष्टं सत्तावा पर्य्याप्नोतीत्यप्रत्ययात् पक्षतात्वपरामर्शत्वादीनामिव शा
शाकारपरिभाषितव्यासज्यवृत्तित्वनिर्वचनग्रहेतदनुरोधेनापि सिद्ध्यतिपर्य्याप्तिः प्रामाणिकपरिभाषितस्यप्रामाणिक
त्वादित्यपिबोध्यं सेयंपर्य्याप्तिर्व्यासज्यवृत्तिद्वित्वैकत्वजातित्वादीनांसंबंधोनेष्यते समवायविशेषणतादिभिरेव
निर्वाहिणानाग्रहात् यत्तुद्रव्यत्वादीनांपर्य्याप्तिरिवद्वित्वादीनांव्यासज्यवृत्तिसंख्यानांसमवायोनप्रामाणिकः पर्य्या

पर्य्याप्त्यैव प्रतीत्यादिनिर्वाहेणानाग्रहादिति वदंति तन्न समीचीनं जन्यभावसामान्यस्यसमवायिकारणजन्यतानियमेन
जन्यसत्वाद्यवच्छिन्नायाद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नसमवायिकारणतानिरूपितजन्यतायाअवच्छेदकस्यसमवायसंबंधस्यजन्यभा
वभूतद्वित्वासंख्याप्रतियोगिकत्वावश्यकत्वात् इतिपर्य्याप्तिः॥ ॥अनन्यथासिद्धत्वेसतिनियतपूर्ववर्त्तित्वंकारण
त्वं नियतपूर्ववर्त्तित्वं कारणत्वं नियतपूर्ववृत्तित्वंकार्य्यमापकत्वं तथाचकार्य्यतावच्छेदकसंबंधेनकार्य्यतावच्छेदका
वच्छिन्नस्याधिकरणेकार्य्याअव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेनवर्त्तमानोयोअभावस्तन्निरूपितकारणतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न

१८ प्रतियोगितानवच्छेदकधर्म्मवत्त्वमर्थः घटाद्यात्मककार्याधिकरणेसमयांतरावच्छेदेनवर्त्तमानोपिदंडादेरव्याप्यवृत्त्य
त्यंताभावेनघटाद्यव्यवहितपूर्वक्षणावच्छेदेनवर्त्तनद्वृत्तिनंदंडत्वा दिकंतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकमितिदंडत्वा
दिनाघटादिकारणतानिर्वाहः नचैवंयद्धर्म्मावच्छिन्नयत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावोघटाद्यात्मककार्याधिक
रणेव्याप्यवृत्तिस्तेनसंबंधेनतत्तद्धर्म्मावच्छिन्नस्यघटादिकंप्रतिकारणत्वापत्तिस्तदभावेपूर्वक्षणावच्छिन्नकार्याधिकर
णावृत्तित्वविरहादितिवाच्यं तादृशधर्म्मावच्छिन्नस्यावश्यकतत्तन्नियतपूर्ववर्त्तिभिन्नत्वेनान्यथासिद्धतयासत्यंतेनवार

णात् नचसम्यक्तमेवास्त्वव्यापकानामन्यथासिद्धतयाचवहिर्भावेणानतिप्रसंगादितिवाच्यं अनन्यथासिद्धत्वस्यानुग
तस्यदुर्निर्वचत्वेन येयेन्यथासिद्धास्तेषांतत्तद्व्यक्तित्वावछिन्नप्रतियोगिताकाभावकूटस्यलक्षणघटकीकर्त्तव्यतयाऽ
व्यापकानामन्यथासिद्धानांभेदानिवेश्याव्यापकत्वदलेनतद्वारणेलाघवात् कारणमात्रग्रहस्यव्याभिचारग्रहप्रतिवध्य
तासंपत्तयेव्यापकत्वांतनिवेशनमित्यपिकेचित् कारणव्याप्यत्वंदर्शितव्यापकताश्रयकारणसामान्याधिकरण्यपर्य
वसितमन्यथासिद्धनिरूपकत्वसहितंदर्शितकारणतानिरूपकत्वंवाकार्य्यत्वंवोध्यम् वस्तुतस्तत्तद्व्यक्तित्वावछिन्नंप्रति

११ योगिनाकार्य्योन्याभावाद्विकूटघटितस्यासर्वज्ञदुर्ज्ञेयत्वात् कार्य्यत्वं कारणत्वं चातिरिक्तः पदार्थः तयोरेकस्यान्यनिरूप
कत्वानुसंभवत्तिविनिगमनाविरहेणोभयोरतिरिक्तपदार्थत्वसिद्धेः अन्यथासिद्धव्यतिरिक्तकारणतायाश्चानभ्युपगमेनै
वातिप्रसंगभंगेन्यथासिद्धभेदानां घटकीकरणताग्रहाद्धिन्नासर्वज्ञदुर्ज्ञेयतादोषः यत्तु यद्व्यतिरिक्तपदार्थः कारणतात
हि दंडादाविंद्रियसंयोगानंतरमेव दंडत्वादीनामिव[illegible]गुणकारणतायाअपि प्रत्यक्षापत्तिः अनन्यथासिद्धत्वसहित
दर्शितव्यापकताग्रहस्यातिरिक्तपदार्थरूपकारणताग्रहं प्रति कारणतांगीकारे तु गौरवमसर्वज्ञदुर्ज्ञेयत्वं च दुःपरिहर

मितितत्प्रसारं अन्वयव्यतिरेकयोर्ज्ञानस्य कारणताग्रहं प्रतिकारणत्वाभ्युपगमेन तद्बलादेव धर्म्मीन्द्रियसन्निकर्षमात्रे
णकारणताग्रहापादनासंभवात् असर्वज्ञत्वदुर्धैर्यतायाः अपरिहृतत्वात् नचैवं दंडत्वादिकमेवास्तु कारणत्वमन्वयव्य
तिरेकज्ञानकारणतयैवानतिप्रसंगादिति वाच्यं दंडइत्याद्याकारकप्रतीतो घटकारणमित्याद्याकारकप्रतीतेर्वैलक्षण्य
स्यानुभविकतया तदुपपत्तयेव विषयवैलक्षण्यस्यावश्यमास्थेयतया दंडत्वादेस्तद्रूपतायावक्तुमशक्यत्वात् एवंनि
ष्प्रतियोगिकस्य दंडत्वादेस्तद्रूपतोपगमे घटस्य कारणमित्यादिप्रतियोगिविशेषविशेषितत्वप्रतीतेरप्रामाण्यमपि प्र

१०० सज्येन् यद्दिदंडत्वादावेवसप्रतियोगिकत्वंलाघवात् सिध्यत्वित्युच्यते नह्यघटस्यदंडइत्यादिप्रतियोगिविशेषविशे
षितत्तद्विषयकप्रतीतेरपिप्रामाण्यप्रसंगोदुर्वारः नचकारणतात्वमतिरिच्यतांनत्वदंडत्वादिनिष्ठंशुद्धदंडत्वाद्यवच्छे
द्यतायाःसप्रतियोगिकत्वस्यवावच्छेदकमंगीक्रियतामितिवाच्यं कारणतात्वातिरेकात् कारणतातिरेकेगौरवविरहात्
नचकारणतामतिरिक्तामुपगछतोपिकारणतात्वातिरेकोऽपगमआवश्यकः अन्यथानुगतप्रतीत्यनुपपत्तेरितिवाच्यं
सकलकारणानुगतायाएकस्याएवकारणतायाःकल्पनीयतयात्वत्स्वरूपेणैवानुगतप्रतीत्युपपत्तेः नचैवंतंतुर्घटकारण

मित्यादिप्रतीतीनांप्रामाण्यापत्तिस्तंतुनिष्ठायाः घटकारणताया एवद्दंडनिष्ठघटकारणतात्मकतया तत्र घटप्रतियोगिक
त्वस्याबाधितत्वादितिवाच्यं गुणकर्म्मान्यत्ववैशिष्टस्य गुणावृत्तिसत्तावृत्तित्वेपि गुणो गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तावानि
तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रतीतेर्भ्रमत्ववत् तंतौ घटप्रतियोगिकत्वविशिष्टकारणतावैशिष्ट्यावगाहिप्रतीतेर्भ्रमत्वो
पपत्तेस्तत्वविशिष्टनिरूपितसंबंधविरहस्य प्रतीतिप्रमापितस्यास्यात्तुं शक्यत्वात् एतेन प्रतियोगिभेदेन विभिन्नानां
कारणतानामभ्युपगमे गौरवात् ततो लाघवेन कारणतात्वमेवैकं लक्षणं दंडत्वाद्यनुगतमभ्युपगंतुं युक्तमिति समाहितं

१०१ एकस्याएवकारणतायाउपगमात् प्रतियोगिभेदेपितद्भेदविरहात् नित्याचेयंकारणताध्वंसप्रागभावकल्पनापेक्षयाला
घवात् सिद्ध्यतीतिसारं सेयंकारणतात्रिविधा समवायिकारणताऽसमवायिकारणतानिमित्तकारणताच समवायसं
वंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपिततादात्म्यसंवंधावच्छिन्नकारणताचसमवायसंवंधावच्छिन्नकार्य्यतानिरूपिततादात्म्य
संवंधावच्छिन्नकारणताप्रथमा यथा कपालादौघटादिकारणतासमवायसंवंधावच्छिन्नकार्य्यतानिरूपितासमवाय
समवायिसमवायान्यतरसंवंधावच्छिन्नातानाद्यवृत्तिःकारणताद्वितीया यथाघटादिनिरूपिताकपालद्वयसंयोगादिनि

ष्ठा घटादिरूपादिनिरूपिता कपालादिरूपादिनिष्ठा च कारणताद्वयभिन्नकारणतान्तरीया यथा घटादिनिरूपिता दंडच
क्रकुलालादिनिष्ठा कारणता विस्तरस्तु स्मत्कृतमहाप्रभादावनुसंधेय इति दिक् इति कार्यत्वकारणत्वे कारणीभू
ताभावप्रतियोगित्वं प्रतिबंधकत्वं अभावजन्यत्वं प्रतिबध्यत्वं यथा दाहादिकं प्रति मण्याद्यभावस्य कारणत्वात् मण्या
दौ दाहादिप्रतिबंधकत्वं दाहादौ मण्यादिप्रतिबध्यत्वं च वस्तुतः साक्षात्संबंधत्वस्यानुभवसिद्धतया अनयोरप्यतिरिक्तप
दार्थत्वं प्रामाणिकं एवं स्वत्वावधित्वादीनामप्यनुसंधेयमिति सारमिति संक्षेपः ॥ इति प्रतिबध्यत्वप्रतिबंधकत्वादीनि ॥ इति
परिभाषाविशेषः संपूर्णम् सं० १९०१